

Zrinjski trg
Zrinjski square

Snješka Knežević

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
 Odjel za povijest umjetnosti
 (vanjski suradnik)

Izvorni znanstveni rad
 predan 1. 12. 1987.

Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke »zelene potkove«

Sažetak

Tekst Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke »zelene potkove« izdvojen je iz veće studije O genezi »Lenucijeve potkove«, koja se bavi nastankom jedinstvenoga urbanističko-arhitektonskog dostignuća kulture historicizma u Zagrebu: slijedom reprezentativnih trgova što u obliku potkove uokviruju središnje područje Donjega Grada, stvarno središte i današnjeg Zagreba. Urcana prvi put u regulatornu osnovu 1887. »potkova« se pripisivala najpoznatijem zagrebačkom urbanistu isteka devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća Milanu Lenuciju, u uvjerenju da je on autor te regulatorne osnove, dakle i »potkove«. Međutim, istraživanja, na kojima se temelji studija, pokazuju da autor »potkove« nije ni Lenuci, ni bilo tko drugi od mogućih autora te regulatorne osnove, jer je ideja »potkove« prvi put cjelovito i potpuno formulirana već 1882. godine. Tada, naime, još nije bio formiran ni odbor za izradu te osnove. Štoviše, istraživanja su pokazala da je ideja »potkove« djelo kulture zagrebačkog »utemeljiteljskog razdoblja« (Gründerzeit), dakle, sedamdesetih godina. To je doba snažne modernizacije, koje u kulturi zasniva temeljne institucije, a izražava se novim prostornim i urbanim mjerilom i u mediju historicizma. Nove društvene potrebe, estetski zahtjevi i ekonomski potencijali nosilaca te kulture – što poniču iz obrazovnog i novog sloja građana – potiču uobličene reprezentativnoga društvenog prostora u gradu njihova doba, koji upravo nastaje, u Donjem Gradu. Ideja »potkove« u duhu je iskušana historičističkog modela uokvirenja strogog središta grada reprezentativnim prostorima (trgova, bulevara, avenija), koji je osobito iskušan u povijesnim gradovima srednje Evrope. Ona je ishod procesa postupne revizije glavnoga prostornog razvojnog dokumenta Zagreba – regulatorne osnove iz 1865, napose njezina programa smještaja javnih sadržaja, koji je određen načelom koncentracije sadržaja na tek nekoliko punktova. Nosiocima snažnog kulturnog razvoja sedamdesetih godina očito ne zadovoljavaju mogućnosti što im za smještaj kulturnih sadržaja i njihove dolične prezentacije nudi regulatorna osnova iz 1865. Poštujući njenu tlocrtnu artikulaciju grada, oni formuliraju ideju stilizacije središta – koje je u toj osnovi naglašeno s dva velika trga i perivojem duž južnog ruba središta, pa ih spajaju u kontinuiran okvir. »Potkova« tako omogućuje široku disperziju javnih sadržaja, a središtu jamči visoku razinu estetskog oblikovanja i dostojanstvo društvenog prostora. Upravo društveni prostor, visoke estetske razine, kao poprište nove kulture društvenosti, nova je i autentična potreba sedamdesetih godina. U drugom dijelu tog desetljeća ona se potvrdila realizacijom Zrinjskog trga. Do 1870. stočno sajmište, taj je velik trg do 1874. pretvoren u perivoj, a do kraja desetljeća zajedničkim učinkom reprezentativne arhitekture, hortikulturnog oplemenjenja i oduhovljenja skulpturom postao najljepši reprezentativni prostor Zagreba. On je svojim oblikovanjem i karakterom ishodište buduće »potkove«, uzor reprodukcije njezinih dionica: i paradigma i vrhunac. Tekst iznosi podatke o utemeljenju tog trga od 1826. i njegovoj metamorfozi, o udjelu različitih ličnosti u tome, te niz dokumenata i nacrti koji pokazuju da je i on i ideja »potkove« svojevrsno kolektivno djelo poznatih i manje poznatih ličnosti devetnaestog stoljeća.

Ovaj je tekst cjelina izdvojena iz veće studije *O genezi »Lenucijeve potkove«* koja se bavi nastankom jedinstvenoga urbanističko-arhitektonskog dostignuća kulture historicizma u Zagrebu: slijedom reprezentativnih trgova što u obliku potkove uokviruju središnje područje Donjega Grada, stvarno središte i današnjeg Zagreba. Urcana prvi put u regulatornu osnovu Zagreba iz godine 1887, »potkova« se pripisivala Milanu Lenuciju, najpoznatijemu zagrebačkom urbanistu kasnoga devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća, u uvjerenju da je on autor te regulatorne osnove. Istraživanja na kojima se zasniva studija iznose međutim da autor »potkove« nije ni Lenuci ni bilo koji drugi mogući autor (ili autori) regulatorne osnove iz 1887, jer je ideja »potkove« cjelovito i potpuno formulirana 1882. godine, dakle čak godinu dana prije nego što je konstituiran odbor za izradu te osnove. Štoviše, istraživanja pokazuju da je ona djelo kulture zagrebačkoga »utemeljiteljskog razdoblja«,¹ dakle sedamdesetih godina, kada nove društvene potrebe, estetski zahtjevi i ekonomski potencijali nosilaca te kulture potiču uobličene reprezentativnoga društvenog prostora u gradu njihova doba, Donjem Gradu, što tada nastaje. Optimizam i samosvijest te kulture iznijeli su zamisao idealnog prostora, gotovo utopijskih obilježja, realizacija kojega je znatno nadilazila stvarne mogućnosti tog doba. Budućem vremenu, koje će veoma postupno uobličavati okvir trgova oko središta novoga grada, ono je za njihovo oblikovanje namrlo i paradigmatično takve koherencije i kvalitete, da je neće nadmašiti ni jedna kasnija realizacija. To je Zrinjski trg: ishodište »potkove«, uzor reprodukcije njezinih dionica i najljepši među zelenim trgovima što je tvore. Njegovu nastanku, metamorfozi u smjenama vremena i kultura, njegovu konačnu uobličenu uoči strahovitog potresa 1880. i samoobnove grada posvećen je ovaj tekst.

Javni prostor, koji će postati prvi donjogradski trg: Novi trg, kasnije Zrinjski trg, zasnovan je u doba oskudno svjedočanstvima urbanizacije područja koje će kasnije, kao Donji Grad, integrirati zagrebačka povijesna naselja u moderan grad 19. stoljeća i dati Zagrebu tog i potonjeg stoljeća središte. Na »Planu kr. slobodnoga grada Zagreba u Hrvatskoj« Petera Hailera, što ga L. Dobronić² datira oko 1825. godine, taj je prostor još istočkan kao slobodna, neobrađena površina. Na istočnom mu je dijelu, uz Petrinjsku ulicu, izduženim pravokutnim okvirom naznačena ograđena površina s manjim, zacičelo gospodarskim objektima, a uz Poštarsku-Bolničku (Gajevu) ulicu, zapadnu komunikaciju koja omeđuje ovaj prostor, smješten je pravilan, estetski raščlanjen vrt grofa Sermagea.³

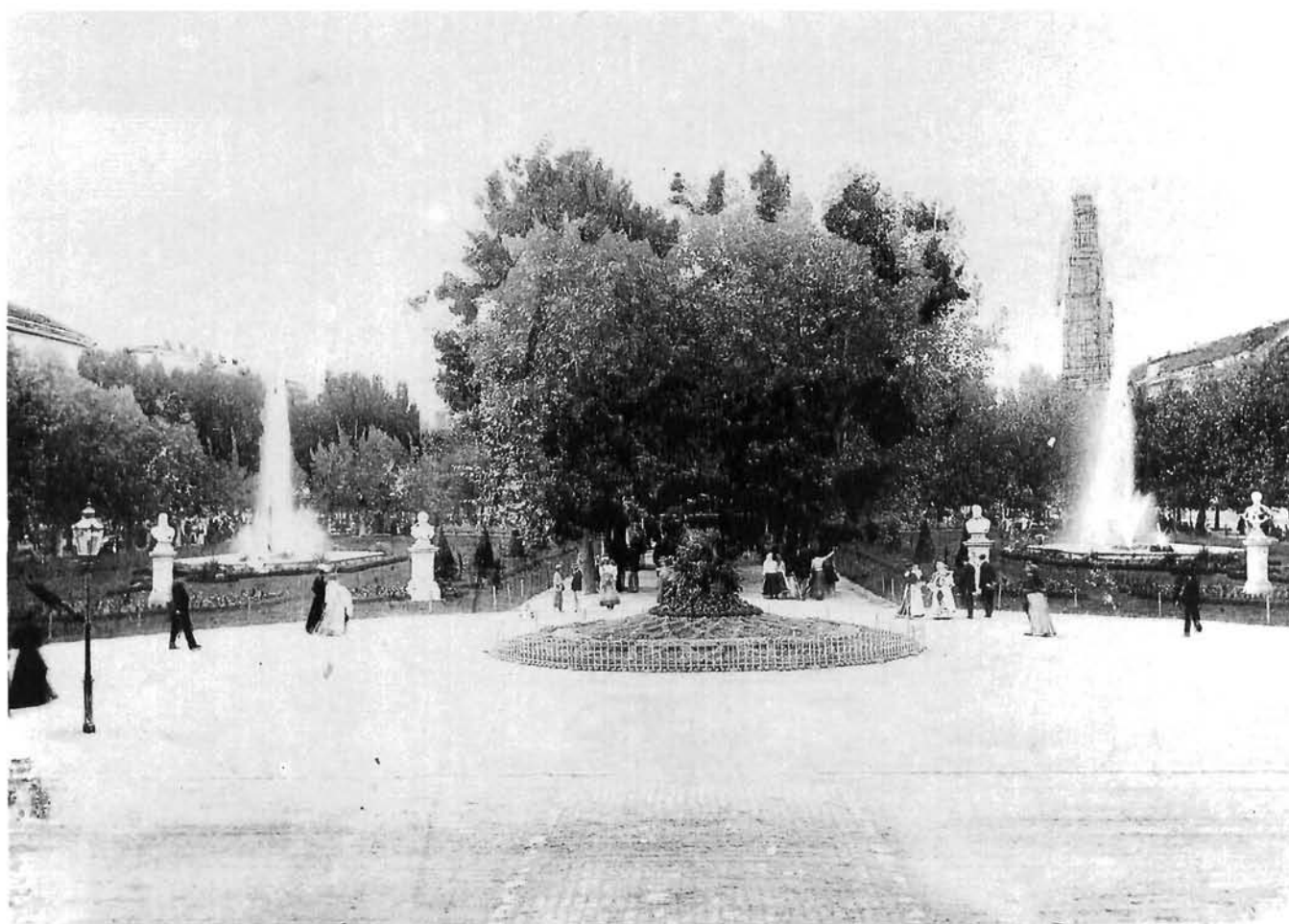
U ljetu godine 1826. nakana uređenja prvo Ilice, potom trga tridesetnice (Trga Republike) navodi magistrat da s tog trga, poprišta svakovrsnih sajмова, premjesti sajam stoke.⁴ Gotovo istodobno s pregovorima i dogovorima s majstorima za taj znatan komunalan podvig, koji uz opločenje uključuje i preuređenje i popravak kanala, počinju pripreme za smještaj stočnog sajma. Na sjednici magistrata 4. kolovoza 1826. u točki »O prostoru određenom za otvaranje javnog trga, što ga ovom gradu proda Valentin Gaizer« prezentiran je izvještaj dvojice senatora, izaslanih da s vlasnikom vrta kraj kojeg je povučena linija novog trga a on nakanio graditi neki objekt, uglave kupnju dijela njegova posjeda za javni put, što bi, povezan s postojećim javnim putem iz Petrinjske ulice, vodio »između njegova vrta i Tomekovićevog«.⁵ 31. kolovoza 1826. donosi se odluka »o premještanju stočnog sajma s trga tridesetnice i o njegovom budućem smještaju na drugo mjesto«.⁶ Razlozi su neprijeporni: »Sama narav stvari, naime udobnost traženja, zahtijeva da stočni sajam i tržnica nisu na istom mjestu, a razlozi ljepote, doličnosti i čistoće govore uostalom također tome u pri-

Istočni krak »potkove« iz zraka
Zagreb's central parks known as »the Horseshoe«, aerial view of the eastern part

Zapadni krak »potkove« iz zraka
Zagreb's central parks known as »the Horseshoe«, aerial view of the western part

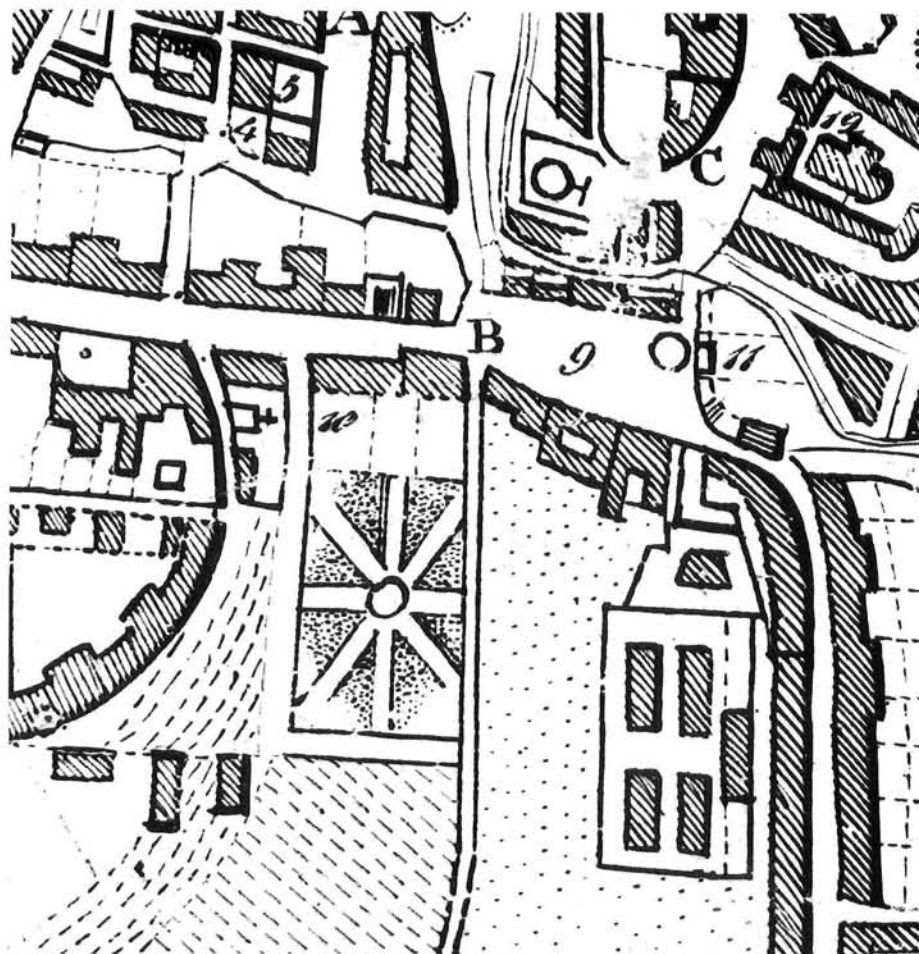
Zrinjski trg, središnja aleja, pogled s juga, 1898, Fototeka MGZ
Zrinjski square, the central promenade, a view from the south, 1898

log da trg tridesetnice, okružen odasvud naočitim kućama, u buduće više ne služi stočnom sajmu; napokon opstanak stočnog sajma na trgu tridesetnice nezamišljiv je i zbog opločenja trga tridesetnice, koje je određeno već prije.« Pozivom na izvještaj dvojice senatora od 4. kolovoza, magistrat i gradski zastupnici odobrili su da se stočni sajam smjesti na mjesto koje se izaslanicima učinilo najpogodnijim, naime na »posjed gradskih kolona Jelačića i Milosrdne braće«, pa su tamo uputili komisiju da s vlasnicima pregovora o ustupu zemljišta, »bilo putem zamjene bilo za odgovarajući iznos«. Na sjednici je predstavljen elaborat te komisije. U debati se iznosi mišljenje kako bi »nemalo pridonijelo uresu i javnoj udobnosti kad bi s trga tridesetnice postojao neposredan pristup na stočni sajam, a to bi se postiglo najzgodnije otvaranjem puta između posjeda Klobučarića i Felbingera«, pa se i onamo upućuju izaslanici da izvide bi li ti posjednici prisali na to. Utvrđuje se napokon da će već dogovoreno proširenje puta između Gaizerova i Tomekovićeve vrta olakšati održavanje stočnog sajma.

Uvid u »prvu« numeraciju kuća, koja je vrijedila za razdoblje između 1820/21. i 1824/25, i njezina interpretacija u knjizi »Stare numeracije kuća u Zagrebu« L. Dobronić⁷ dijelom potvrđuju da su te lokacije bile južno od Harmice (Trga Republike), između Petrinjske i Bolničke (Gajeve) ulice, dakle na sjevernom dijelu današnjeg Trga Nikole Šubića Zrinjskog.⁸ Nastanjen je bio tek početak Petrinjske ulice, u Bolničkoj je bilo

nekoliko novih kuća, ni južna strana Harmice nije bila izgrađena, a područje na križanju Nikolićeve i Bolničke (Tesline i Gajeve) ulice tek se parceliralo. Stočno sajmište dakako nema značaj urbanog prostora, a kamoli trga. Leži periferno prema glavnom tržištu i mjestu važnijih godišnjih sajmova Harmici, s kojom tada, a ni još tri desetljeća, nije povezan, kako je bilo predloženo prigodom odluke o njegovu otvorenju, a također i prema najživljijoj prometnoj arteriji, Vlaškoj. Povezan je tek s Petrinjskom, kao važnijom komunikacijom.

Da je sajmište počelo funkcionirati barem već 1827. godine, svjedoči dopis pješačke pukovnije grofa L'Espinea od 9. svibnja te godine⁹ upućen magistratu s molbom da »ovdašnjem garnizonu prepusti za vježbanje takozvano stočno sajmište smješteno iza trga Harmice«. Nešto ranije, 23. travnja 1827, magistratu je molbu uputila i grupa građana da na sajmištu podignu dva bunara. Oni su naime u Petrinjskoj ulici, odnosno na istočnom rubu sajmišta, nakanili izgraditi kasarnu da građanstvu olakšaju teret ukonačivanja vojske, a sebi osiguraju trajan prihod njezinim iznajmljivanjem gradu.¹⁰ Izgradnja te dioničke građanske, »petrinjske vojarne«, kako je ubrzo nazvana, u godini 1829. navodi poslovne ljude što su financirali njezinu gradnju da 29. srpnja 1830. godine¹¹ podsjetite magistrat na svoj zahtjev prije tri godine, pa s obzirom na to da je »ta gradnja povezana s najvećim naporom i stoga nalaže svaku moguću prištednju«, ponovno mole da se izvede barem jedan,

Hailerova karta, detalj, 1825, MGZ, inv. br. 3165
Hailer's plan, detail, 1825

»na tom trgu silno potrebit bunar«. Za to navode dva razloga: »vodu treba smatrati glavnom potrebom kod takve zgrade«, a nužna je i »s obzirom na stočni sajam koji se tu svake godine održava«.

Kasarna, pa i zdenac što ga grad podiže pred njom, zacijelo potiču izgradnju rubova i okolice sajmišta. Već 1830. o tom svjedoči oglas što ga 16. lipnja u dodatku s oglasima »Agramer politische Zeitung«, br. 48, objavljuje bačvarski majstor Michael Eigel: »Vrt (...) smješten svom širinom uz stočni sajam, podijeljen na 10 gradilišta, prodavat će se komad po komad ili više zemljišta zajedno, uz jeftine uvjete, 26. lipnja o.g. k čemu se voljni za kupnju najuljudnije poizivaju.«¹²

No dvadesetak godina kasnije, na prvoj modernoj specijalki Zagreba iz 1853/54, ambijent oko »marvinskog trga« ili »fih-placa«, kako se naziva u tadašnjem urbanom žargonu, još je uvijek poljoprivredno-ladanjski: veći ili osrednji posjedi, majuri, vrtovi, oranice, sjenokoše, trnaci. Iako su tridesetih godina najveći posjedi rasparcelirani, barem oni u neposrednom južnom zaleđu Ilice kao najizrazitijega razvojnog područja ravnice ispod Gradeca, u južnom dijelu Donjega Grada još su prostrane poljoprivredne površine, ispresijecane krivudavim stazama, oivičenim stablima, s najširoim i najduljom: Poljskim putem, koji izvirući nešto ispod polovice Svilarške (Preradovićeve) ulice teče poprijeko do Savske ceste, podudarajući se pri svom kraju s današnjom Vodnikovom ulicom: dijagonalna, ko-

ju će veoma postupno svladavati tek izgradnja devedesetih godina. Još uvijek rasuta izgradnja zgusnuta je uz rubove cesta što su od sjevera prema jugu prolazile Donjim Gradom: Petrinjska, Bolnička, Margaretka i Svilarška te Savska, a od istoka prema zapadu: Ilica, Nikolićeva i Marofska (Masarykova).

Sajmište je na toj karti obilježeno kao veća, prazna, nepravilna ploha. Nema izravne veze s Jelačićevim trgom,¹³ a po dvije kraće komunikacije vode u Petrinjsku: sa sjeveroistočnog ugla i uz »petrinjsku vojarnu«, te u Bolničku: sa sjeverozapadnog i jugozapadnog ugla.

Kasniji opisi Novog tērga¹⁴ prikazuju taj prostor u pedesetim (pa i šezdesetim) godinama kao periferijski i još neurban: s točionicama i krčmama, radionicama i provizornim objektima, s tek nešto zidanih prizemnih kuća, uz jedinu iznimku – »petrinjsku vojarnu«, tada golemu kućerinu. Još je jedna veća kuća na zapadnom rubu sajmišta: tzv. »oružnička vojarna« (žandarska kasarna), vlasništvo trgovca i kasnijega gradskog podnačelnika Pavla Hatza,¹⁵ koju komentator »Narodnih novina« u feljtonu »Na Zrinjskom trgu« 22. veljače 1883. drži početkom »gradnjah na blatnom marvinskom trgu«. Tek će godine 1858. neposredno uz nju, a na uglu sajmišta i Nikolićeve (Tesline) ulice, podići pekar Alois Halm veliku neorenesansnu jednokatnicu sa sedam prozorskih osi prema Trgu po projektu Janka Grahora:¹⁶ prvu kuću nekih estetskih zahtjeva i obilje-

»Agram samt Umgebung«, specijalka Zagreba, 1853/54, MGZ, inv. br. 1859
 »Zagreb and surrounding«, Zagreb 1853/54

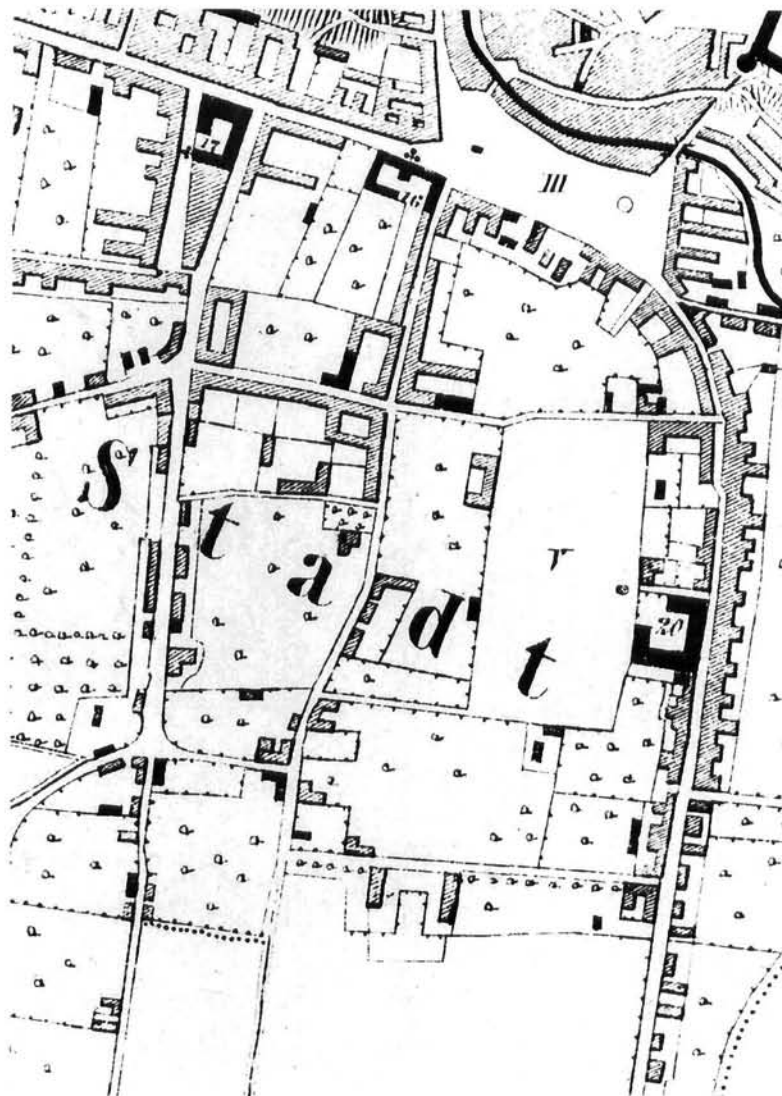
žja. Svijest o perifernom karakteru Trga neizravno iskazuje sredinom pedesetih godina¹⁷ i izbor lokacije za žensku kaznionicu, kada vlada za nju kupuje kuću u Petrinjskoj, što graniči sa sajmištem nešto sjevernije od građanske kasarne.

Urbani razvoj Zagreba ranih šezdesetih godina, dakle razdoblja uspostavljanja ustavnog razdoblja nakon sloma apsolutizma, određen je procesom stvarnog sjedinjavanja i povezivanja povijesnih naselja (slobodnog kraljevskoga grada na Gradecu, biskupske jurisdikcije: Kaptola, Nove Vesi i Vlaške ulice te naselja Horvati), ujedinjenih još 1850. godine carskim patentom od 7. rujna u jedinstven glavni grad. Bio je to proces proširenja i prostornog utvrđivanja Donjega Grada i budućeg središta, kao prostora za smještaj ponajprije važnih sadržaja novoga grada devetnaestog stoljeća. Potkraj 1862. ono je precizno opisano u spisu Namjesničkog vijeća s komentarom nacrtu gradskog budžeta za 1863. godinu:¹⁸ kao »gradska strana« – »med Jellačićevim tērgom i Savskom ulicom, te koja je pozvana da bude središte novoga donjega grada«. U skorašnjoj, prvoj regulatornoj osnovi Zagreba (1865) ono će biti obilježeno kao »nutarnji grad« i prostorno omeđeno: s istoka i zapada

s dva velika trga, a s juga gradskim perivojem.¹⁹

Na početku desetljeća utvrđuju se glavne osi novog tlocrta Donjega Grada, ponajprije povezivanjem novih javnih sadržaja s glavnim poprištima i arterijama urbanog života. Godine 1863. počinje gradnja nove ulice koja povezuje upravo otvorenu »plinarnicu« sa starom »marofskom«²⁰ (dio Gundulićeve od Masarykove do Ulice braće Kavurića), »zdanja gradskog marofa« (majura) s mosnom vagonom i baždarnicom²¹ (između Masarykove i Gundulićeve), klaonice preseljene iz Pužve (Jurišićeve) »na u tu svēru već nabavljenom zemljištu, oranici Blandičkoj, za laškom ulicom ležećem«²² (Kraševa); planira se gradnja cesta što spajaju kolodvor »južne željeznice« (Zapadni kolodvor) s Ilicom²³ (Ulica braće Oreški) i s Donjim Gradom²⁴ (Prilaz JNA), klaonicu s Vlaškom²⁵ (Kraševa), Ilicu i Marofsku ulicu (sjeverni dio Gundulićeve), Jelačićev i Novi tērg²⁶ (Praška).

Na Novom tērgu gotovo do polovice desetljeća nema promjena. Njegovu sliku do tog doba neizravno dočarava sajamski red od 15. listopada 1861:²⁷ tu se svakog četvrtka održava tjedni sajam. »Na novom tērgu smiju se prodavati jedino: dēva,

Detalj specijalke
A detail of the above map

marha svake vèrsti, žito i ostali žitak, ugljevlje svake vèrsti u vrećama, sieno, slama, vino u vožama, zelje, repa, krumpir, itd. ako se na kolih dovezu, i sve ono što se u velikom prodaje i na kolih dovaža, zatim imaju na ovom tèrgu miesto rakijaši i oni, koji pecivo prodavaju. (...) Za vaganje siena, slame, drvah, itd. sagradit će na novom tèrgu ovogradska občina javnu vagu, za koju će se pristojba plaćati, koju će gradsko poglavarstvo naknadno ustanoviti i na dotičnoj sgradi kano javni cienovnik izložiti.« A atmosferu, napose za velikih godišnjih sajmova, koju je opjevao August Šenoa u slavnoj Zagrebulji o Kraljevu,²⁸ urezanu još dugo u pojedinačnu i kolektivnu, urbanu memoriju, priziva mnogo kasnije – 19. kolovoza 1879. feljtonist »Narodnih novina« u tekstu kojim hvali ljepotu novog, Zrinjskog trga: »Kako je taj trg izgledao dok smo ovdje u daščarah pečenice jeli i o kraljevu slušali naše gudce s bajsom i sav žamor i darmar velikog sajma.«

Želje da se sajmište uredi i u život na njemu uvede neka urbana disciplina potiču prijedloge promjena, ako ne i njihovu realizaciju. Tako 7. kolovoza 1863, nešto prije Kraljeva, nakon

rasprave o novim propisima za gradske prostore gdje se održavaju sajmovi, zastupnici donose na svojoj sjednici odluku »da gradski mjernik umah sastavi i predloži plan o uredenju novog trga na kojem se nasad posaditi imade«.²⁹ Među dokumentima nema doduše vijesti o realizaciji te naredbe tadašnjem mjerniku Janku Grahoru, niti se bilo gdje kasnije spominje ta prva zamisao estetizacije najvećega donjogradskog trga – za sada nasadom. No o odnosu nosilaca gradske politike prema ovom dijelu grada neizravno svjedoči barem odgovor zastupstva izraelitičkoj bogoštovnoj općini na molbu da sagradi hram na prostoru između Jelačićeva i Novog trga, u budućoj ulici koja će napokon povezati oba trga, formuliran na sjednici zastupstva 28. travnja 1864. Preporučuje joj se »neka predloži nacrt koji će odgovarati dostojanstvu hrama, glavnoga ovoga grada, kao i mjesta na kojem ga sagraditi želi«.

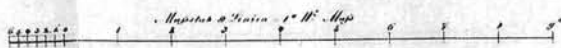
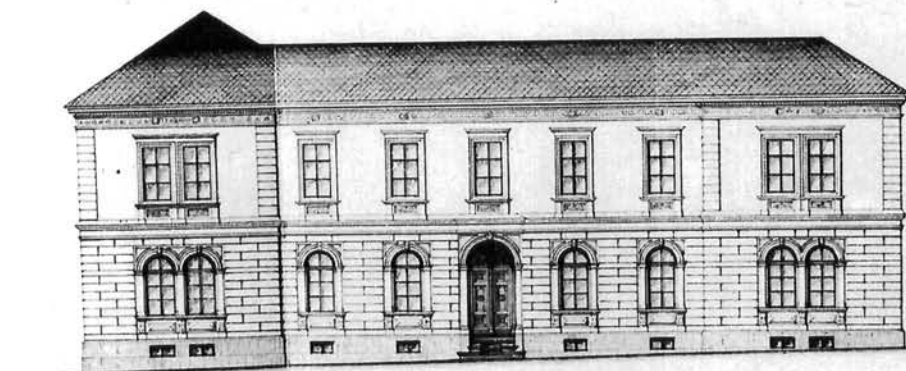
No čini se da je u to doba već postojao etapni plan uredjenja Trga. Ubrzala ga je velika gospodarska izložba u 1864. godini.³⁰ Naime 14. srpnja 1864. zastupnici odlučuju da se svotom rezerviranom za uredjenje nekih ulica u Gornjem Gradu uredi Novi trg i podrobno određuju zahvat u tri točke: prva od njih

PLAN

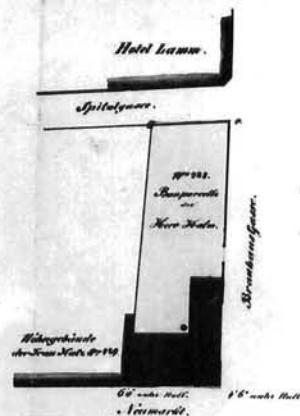
über die Neuerbauung eines Wohnhauses
für den bürgerlichen Bäckermeister Herrn Alois Halm zu Agram.

Façade.

nach der Bauzeichnung 1858

Situations Plan über die Bauparcelle sub. 12/224.

Agram im Monate Jänner 1858.
K. K. Bauverwaltung
G. v. S. v. S. v. S.
entworfen Grahor

Nacrt kuće A. Halma, J. Grahor, 1858, HAZ, GPZ, GO, sign. 3020, Teslina 1
A. Halm's house – ground plan, J. Grahor, 1858.

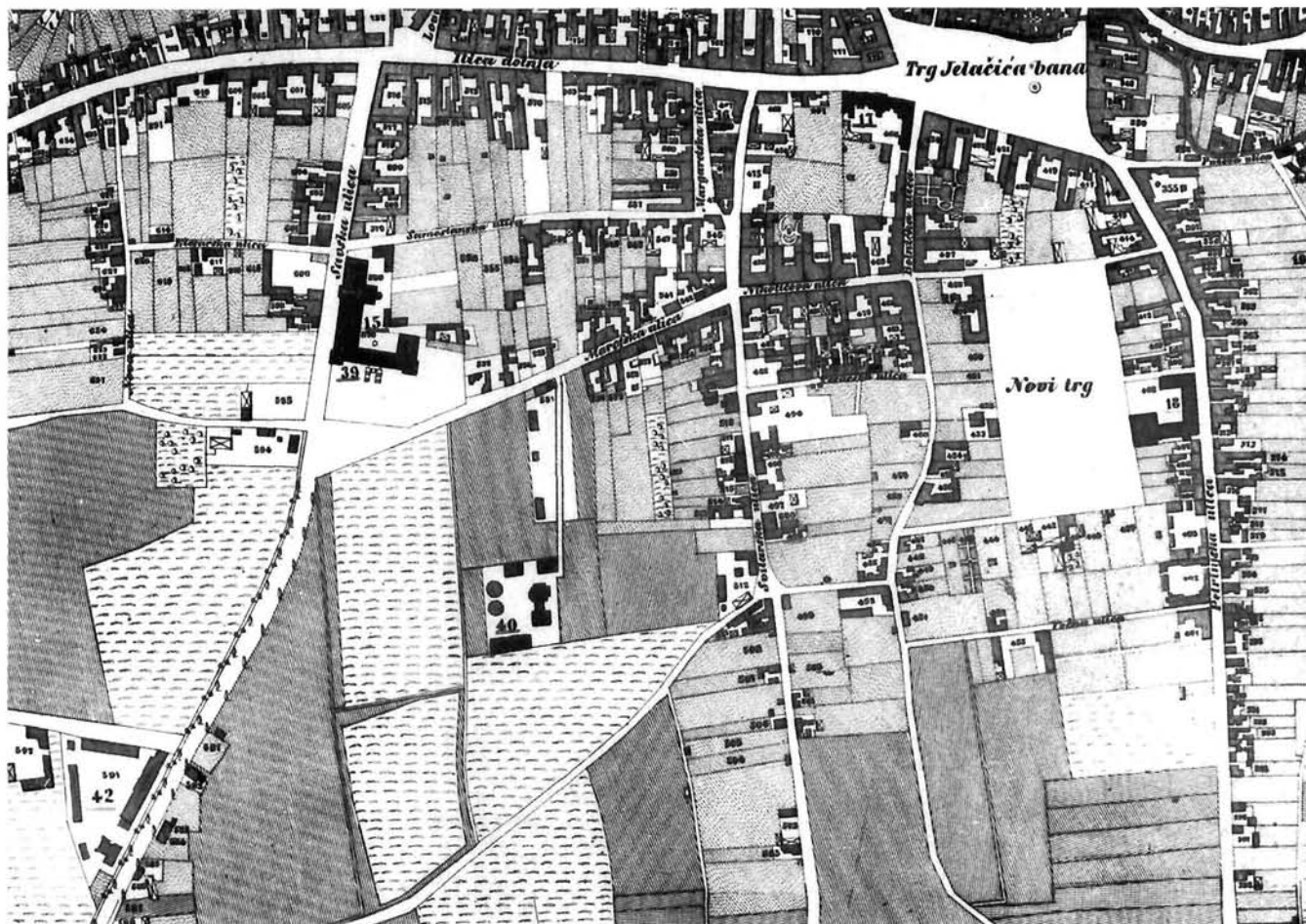
svjedoči o postojanju nekog ranijeg plana sistematskog uređenja trga. Zaključeno je da se »1. uredi konačno onaj dio trga od Halmove do Mudrovčičeve kuće, što je odlučeno da se u petogodišnjem (!) turnusu prvi uredi. 2. da se privremeno uredi ostali dio novoga trga, imenito da se planira, da se naokolo naredi hodnici te sagrađe putevi poprieko, najme od jugo-istočnog ugla do sjeverno-zapadnog i od sjeverno-istočnoga pa do jugozapadnoga«.

Posrijedi je, dakle, uređenje ulica uz zapadni i južni rub Trga, što ga na uglu s Nikolićevom određuje kuća Aloisa Halma, jedna od tada najvećih u Donjem Gradu, a u sredini južnog ruba, na mjestu kasnije zgrade Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kućica Ivana Mudrovčiča. Iz rješenja tužbe Rozalije Ban, kojim Namjesničko vijeće 13. srpnja 1864. poziva poglavarstvo grada »da svoju odluku glede namieravanoga odkupa njezinoga vërta na južnoj strani novoga tèrga u svèrhu otvorenja jedne nove ulice, vodeće od tog tèrga u voćarsku ulicu, čim prije izreče«, ³¹ očito je da je već i prije bilo odlučeno spojiti Trg s Voćnom ulicom (koja je povezivala Petrinjsku i produženu Bolničku (Gajevu), na mjestu današnje Matičine i Katančičeve ulice), dakle upotpuniti mrežu komunikacija u prostoru buduće urbanizacije – već tada južno od Novog trga.

Čini se da je odluka o uređenju Novog trga, a valjda i njezina barem djelomična realizacija u ljetu 1864, neposredno izazvala zahtjeve za radikalnim promjenama u organizaciji sajmova

uopće, što znači promjenama funkcije onih javnih prostora, prvenstveno Jelačićeva i Novog trga, gdje su se održavali. Neposredno prije Kraljeva i uoči otvaranja gospodarske izložbe, zastupnik Robert Zlatarović zahtijeva interpelacijom »da se sajmovi u buduće više neobdržavaju na Jelačićevom trgu, već da se sa stvari, koje se do sele prigodom sajmova na ovom trgu prodavahu, pazari u buduće na Novom trgu, a marvinski sajam, da se premjesti na Ciglanu, dosljedno tomu, da se za predstojeći kralj. sajam uklone sa Jelačićevog i smjeste na Novi trg«. ³² Zahtjev je prihvaćen smjesta, bez rasprave, što dopušta pretpostavku da je Novi trg bio ureden barem toliko da prihvati pogon što je prigodom velikih sajmova opterećivao ne samo glavni trg nego i sve pokrajnje ulice, a istovremeno svjedoči o spremnosti »gradskih otaca« da dirnu u običaje koji su stekli neprijepornost tradicije i omoguće tako ne samo uređenje najvitalnijih javnih prostora nego i bržu urbanizaciju cijeloga Donjega Grada.

Zaključak što ga je izazvala ta interpelacija nije doduše proveden u potpunosti i predviđenu opsegu, ali je zasigurno pokrenuo proces ulančanih promjena koje će se materijalizirati sedamdesetih godina. Tek što je 11. kolovoza 1864. potvrđen odlukom skupštine zastupstva da se stočni sajam premjesti na »Ciglanu«, on je smjesta izazvao otpore. Mjesto u blizini »južnog kolodvora«, koje stočnom sajmištu namjenjuje i kasnija regulatorna osnova iz 1865, izabrano po svojoj prilici na sugestiju samoga regulatornog odbora koji tada već intenzivno

»Nacrt Zagreba« D. Albrechta, 1864, detalj »potkove«, Kriegsarchiv, Beč, sign. CVII Agram, negativ u MGZ
 D. Albrecht's plan of Zagreb, a detail of »the Horseshoe«

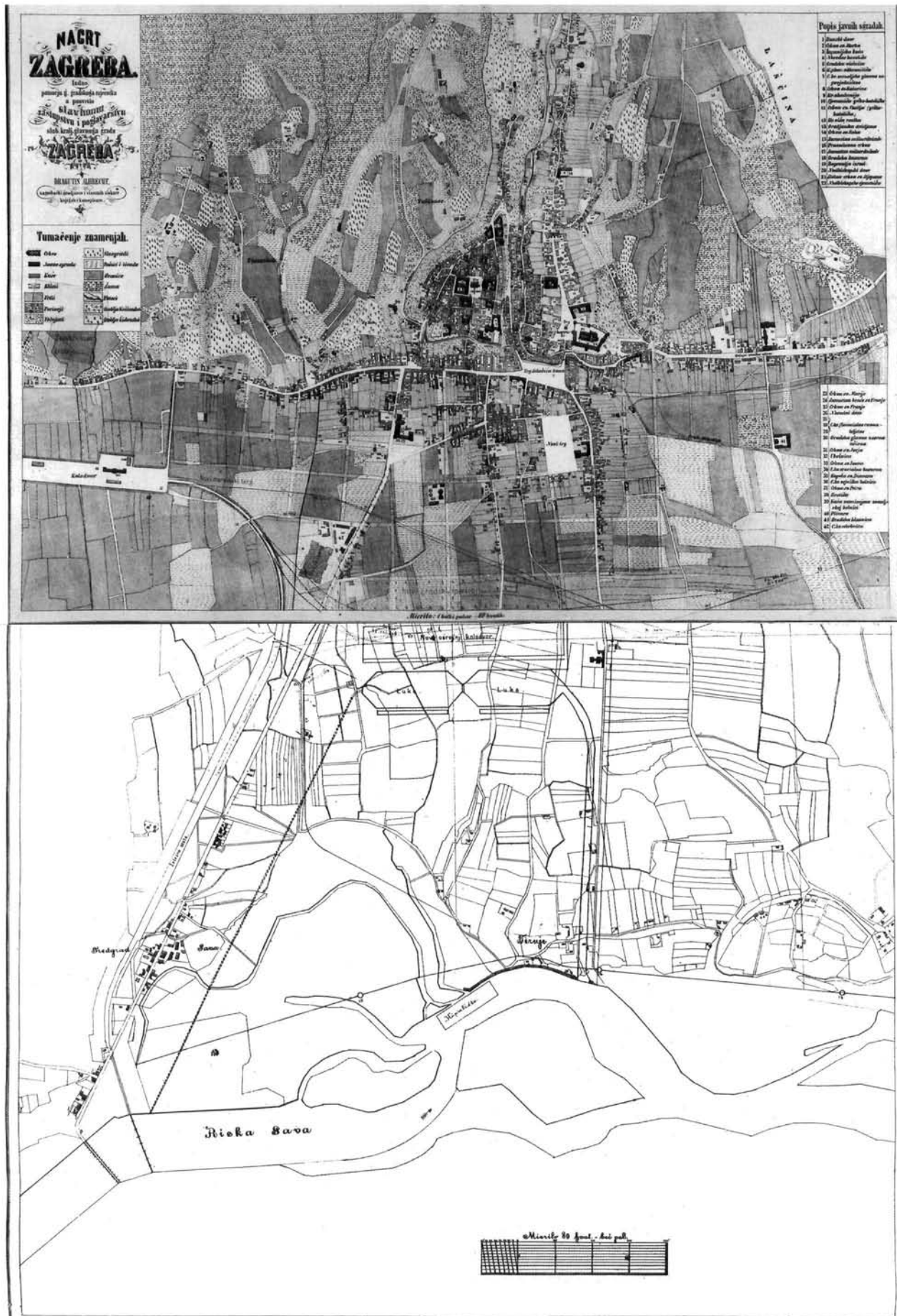
radi, navlači kritiku i negodovanje. »Narodne novine« već 12. kolovoza 1864: »Nema na Ciglanici studenca, a niti u bližnjem susjedstvu, za napajanje blaga, te pošto k Ciglanici ne vodi nikakav valjan put, pa ni sama Ciglanica nije uređena, držimo ovu inače dobro namijenjenu naredbu s ovih okolnosti za preranu.« A uoči otvaranja Kraljevskog sajma, 16. kolovoza, ona izaziva i »utok krčmarah zagrebačkih, želećih da na ljetosnji kraljevski sajam ostanu svojim šatori na novom trgu, odnosno da nebudu (...) primorani premjestiti ih na ciglanu«. Zastupnici nalaze kompromis: kako je određeno samo da se stočni sajam premjesti, krčmari i slaninari mogu ostati na Novom trgu. No ubrzo donose opširniju, konačnu odluku. U raspravi o budžetu za 1865. godinu³³ zaključuje se na prijedlog Gospodarskog odbora zastupstva: »1. Vašar, koj se je do sada držao na Jelačićevom trgu, smješćuje se definitivno na novi trg. 2. marvinski sajam smješćuje se privremeno na ciglanu. 3. a krčmari i slaninari imaju ostati još privremeno na novom trgu.«

No uklanjanje stočnog sajma s Novog trga i iz središta grada u godini velike izložbe, kada se grad za tu svečanost nastoji prikazati što boljim, to jest gradskim, nije ipak potaklo njegovo čestito uređenje. O tome izravno svjedoči zapisnik sjednice zastupstva od 21. travnja iduće, 1865. godine, odnosno točka 11 njegova dnevnog reda. »Više gradjanah moli da se uredi novi trg. Iz razloga što je zastupstvo na uređenje novoga trga u načelu jur pristalo, dočim je u tu svrhu u proračun za godinu

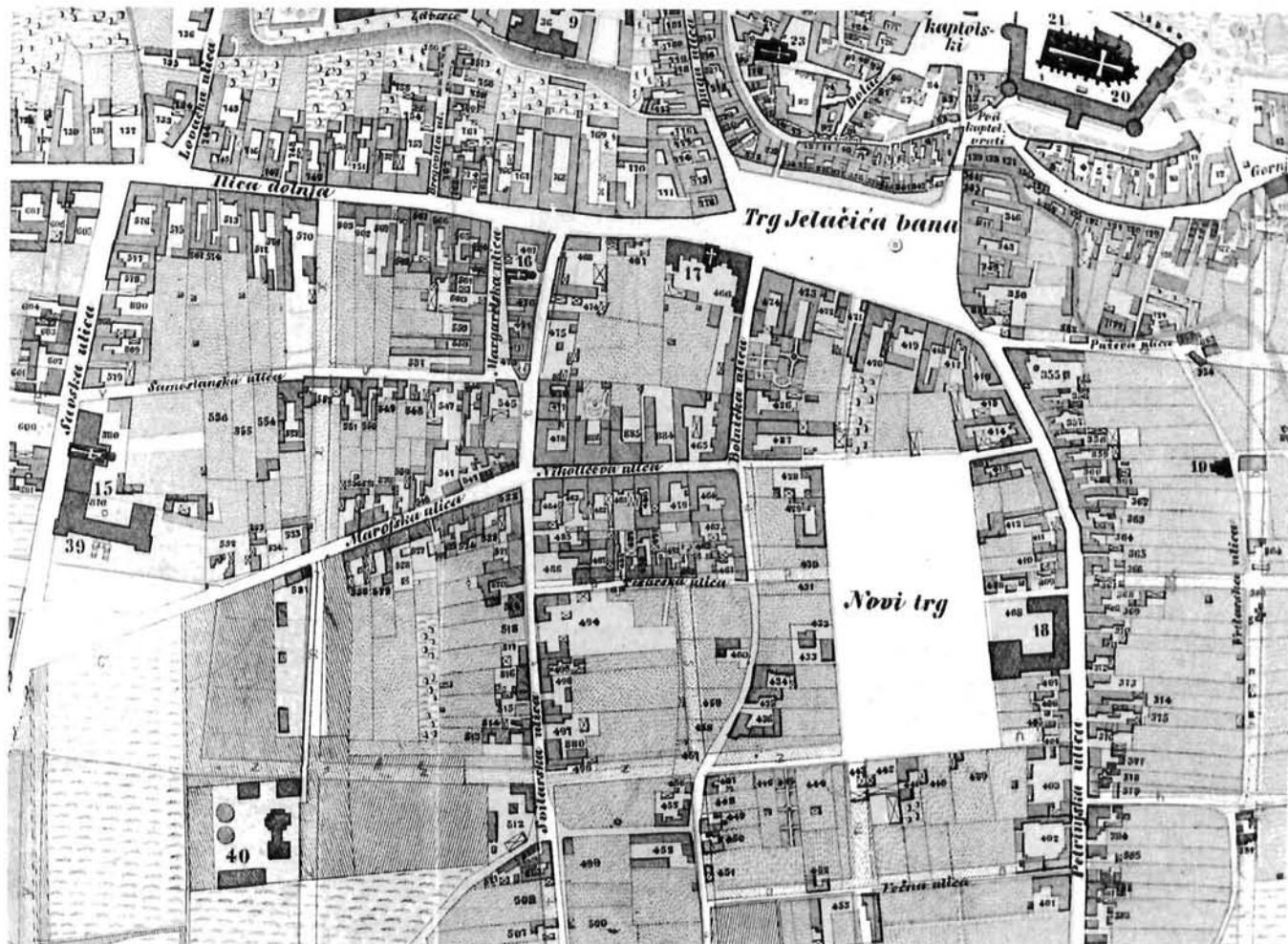
1864. uvrstilo svotu od 2.000 fr. od koje je iste godine u tu svrhu potrošeno 500 fr. pa stoga svota od 1500 fr. još te preostaje predlaže gospodarski odbor: 1. da se uredi gornji dio novoga trga do troška 1500 fr. a.v. te da se u tu svrhu upotribe tvorivo nalazeće se već tamo, i 2. da se ovo dielo izvede u vlastitoj režiji, te da se u tu svrhu imenuje odbor koji bi tu gradnju rukovodio.«

I dok građani, posjednici nekretnina oko Novog trga ubrzavaju njegovo uređenje: nasipanje, gradnju ulica oko njega i putova preko njega, jer njegova urbanizacija izaziva zanimanje za gradnju u tom dijelu grada, a to pak znatno povišenje cijena parcela, a trgovci, krčmari i sav onaj šareni puk što se roči oko velikih sajmišta odugovlače svojim zahtjevima njegovo pretvaranje u gradski trg, kao što i gradske službe zatežu s radovima čak i kad ima sredstava za njih, jedna mu je grupa stručnjaka i političara već zasnovala budućnost. Onaj tehnički pododbor izabran da sastavi toliko zahtjevanu »osnovu za razširenje i poliepašnje grada«, zajedno s odborom izabranim od ponajboljih stručnjaka grada i najuglednijih zastupnika njegova građanstva, što od sredine siječnja 1865. – riječima gradonačelnika Vjekoslava Frigana³⁴ – »neprekidno vieća o nacrtu«, napokon je završio posao.

Situaciju u prostoru neposredno prije izrade regulatorne osnove prikazuje »Nacrt Zagreba« što ga je 1864. izradio i zastupstvo grada 19. travnja 1864.³⁵ predstavio Dragutin Albrecht.

Regulativna osnova 1865, fotomontaža: sjeverni dio do pruge, NSB (Geografska zbirka, X-H-I-24), južni dio do Save, MGZ (inv. br. 1878)
 City plan from 1865

Detalj regulatorne osnove
A detail of the 1865 city plan

Očite su ponajprije promjene koje su se zbile proteklih desetak godina otkako je izdana specijalka Zagreba (1853/54). U prostoru što ga spis Namjesničkog vijeća iz 1862. obilježuje kao središte »novoga donjega grada«, između Savske i Petrinjske ulice, i to njegova sjevernog dijela uz postojeće prometnice, javlja se izrazito pravilna parcelacija. Nekadašnja nepravilna ladanjsko-ruralna struktura pretvorila se u pravilnu razdiobu na jednolične izdužene pravokutne parcele, koje se užom stranom prema ulici nižu uz izgrađene i neizgrađene poteze. Osobito je izražena u predjelu oko Novog trga, Bolničke i Svilarke ulice. Ona je dramatično svjedočanstvo pripreme prostora za urbanizaciju, odnosno volje zajednice da izgradi novi grad.

Regulatorna osnova³⁶ u cijelosti određuje karakter Novoga trga sadržajima koje mu namjenjuje. Njegova forma, jedinoga pravilnog i planski uobličena prostora Donjega Grada dotad, ostaje ista kao što je ucertana u plan grada iz godine 1864. Unutar »nutarnjeg grada«, što ga osnova definira kao »prediel grada naprama gornjemu gradu s medjama savske i petrinjske ulice«³⁷, tek su dva velika trga: Novi, zasnovan 1826, i bezimeni trg južno od zemaljske zgrade³⁸ u Savskoj, zamišljen i iskušan kao javni prostor također još prije izrade osnove.

Na tim trgovima osnova predviđa ove sadržaje:³⁹ na Novom trgu jednu od novih župnih crkava, »i to na čošku novo otvorit

se imajuće ulice od tesarske ulice na novi tèrg«. Nadalje: »Nova gradska pazarnica (Markthalle) namještena u sredini Novoga trga, i po na prodaju dolazećih vèrstih živeža shodno odijeljena.« Na drugom, zasad bezimenom trgu (Trgu maršala Tita): »Nova sgrada za županijski sudbeni stol sa izražnim zatvorom, što je već odavno pripoznata potreba, da se sagradi na novo otvorit se imajućem tèrgu pred zemaljskom bolnicom, i to pročeljem prama zapadu.« »Da se u sada obstojeću zemaljsku bolnicu namiesti sveobća bolnica sa ranarnicom i klinikom (poslje uživotvorenja sveučilišta) nadalje porodište i nahodište u savezu sa učilištem za primalje.« »Izložbena sgrada, koja bi se ujedno upotrebljavala za različite umne predstave na otvorit se imajući novi tèrg pred zemaljskom bolnicom pročeljem prama istoku.«

Na sjednici zastupstva 23. ožujka 1865. u raspravi o osnovi dvije primjedbe tiču se sadržaja na Novom trgu: »Polag nove župne crkve na novom trgu ima se sagraditi sgrada za učiteljsko siemenište, i zemaljski glazbeni zavod«; »pokraj kaznionice ima se također podići sgrada za radionu«.

Slika Novog trga što je nudi osnova razlikuje se i od one koju je on u to doba pružao, ali i od kasnije, realizirane. U njegovu je središtu zgrada tržnice, »pazarnica«, na njegovu istočnom dijelu, kao javne zgrade ostaju »petrinjska vojarna« i ženska kaznionica, uz koju zastupnici žele i radioničku zgradu; na za-

padnom mu se dijelu, uz »oružničku vojarnu« u Hatzovoj kući, javlja i nova župna crkva, uz koju zastupnici zamišljaju i zgradu konvikta preparandije i novi glazbeni zavod. U arhitektonskoj realizaciji, kakva bi se mogla zamisliti po ukusu onodobne zagrebačke sredine, bio bi to trezven ambijent tipično provincijskog trga na kojem su koncentrirani važni javni i različiti gradski sadržaji, živahna prometa i uglavnom utilitarna karaktera. Sličan mu je i zapadni, još neimenovani donjogradski trg: s bolničkim centrom u već postojećoj monumentalnoj zemaljskoj zgradi, sa županijskim sudom na istočnoj, a izložbenom zgradom na zapadnoj strani. Ta su dva trga potpuno u skladu sa zamisli cijeloga novog grada: uredna uličnog rastera, ujednačena arhitektonskog dojma, namijenjenog većim dijelom stanovanju, dok su za javne sadržaje i društveni prostor određeni trgovi, a velik park na južnom rubu za dokolicu.

Na Novom trgu gotovo da i nema promjena. Godine 1866. prijedlog odbora za proslavu tristote obljetnice smrti Nikole Šubića Zrinjskoga da se praznovi imenom bana Zrinjskoga potiče gradске zastupnike da u povodu toga »u tu svrhu napisane ploče prije svetkovanja za trg bana Zrinjskoga prirediti dade, te da se u tu svrhu trg izjednači i očisti«. ⁴⁰ No na sjednici nakon velike trodnevne svečanosti, 1. prosinca 1866, pošto je utvrđeno »da je zaključak gradskog zastupstva u pogledu naimenovanja Zrinjskoga do sada novoga trga, svečanim načinom u prisutnosti odbora visokog sabora, zatim odbora za svečanost tristogodišnjice Zrinske i mnoge druge domaće i inostrane gospode na dan 26. studenog t.g. izveden«, utvrđuje se da se »mesarenje na klupah« na Jelačićevu trgu dopušta i dalje unatoč prethodnoj zabrani prigodom otkrića banova spomenika, ⁴¹ jer Zrinjski trg nije toliko ureden da se tržište premjesti onamo. Gradsko se poglavarstvo stoga poziva »da neobhodno uredjenje upitnoga trga i otvorenje ulice od Jelačića na Zrinjskov trg čim prije moguće obavi«.

Svojom još uvijek »prirodnom« razinom, na kojoj se nakon kiša skuplja voda i pretvara ga u blatiste, Trg može očito zadovoljiti kao sajmište samo za suha ljeta, kada se uostalom potkraj kolovoza i održava najveći zagrebački tradicionalni Kraljevski sajam. Još uvijek nije podoban za dnevno tržište, kako je to odlučeno 1864. a utvrđeno i u regulatornoj osnovi 1865. godine. Veći dio godine tu se živi provincijski polako, u ritmu navika stanovnika i namjernika, iza leđa poslovnosti i društvenosti glavnoga gradskog trga s njegovim živim urbanim pulsom. Tu nema sadržaja koji bi jedini donjogradski trg, a zacijelo najveći zagrebački, uistinu uključili u još uvijek uzanu središnju urbanu zonu. Zrinjski trg uporno zadržava periferijski karakter i status Novoga terga.

Nestrpljenje zbog sporosti njegova uredjenje izražava na početku 1867. komentar objavljen 5. veljače u »Pozoru« u povodu skupštine zastupstva 26, 28. i 30. siječnja, na kojoj se u raspravi o budžetu za tu godinu odlučuje upotrijebiti višak sredstava za obuhvatne radove uredjenja Gornjega Grada. ⁴² Dio Trga ureden je ipak te godine, a otvorena i ulica koja ga je povezala s Jelačićevim trgom. ⁴³ No čini se da to uredjenje nije temeljito i ne zadovoljava, jer u ljetu iduće, 1868. godine ⁴⁴ »gospodarski« i »graditeljni« odbor predlažu skupštini da se odustane od sadnje drvoreda na Zrinjskom trgu, a svota određena za to »barem čestimice upotriebi za nasipanje istoga«.

Iz sačuvanih zapisnika sjednica Gospodarskog odbora zastupstva te 1868. i iduće, 1869. godine ⁴⁵ razabiru se oprečna raspoloženja: težnje što potpunijem uredjenju Trga, osporavanje hitnje njegove realizacije uglavnom u ime skučenih mogućnosti gradске blagajne i sporost u provedbi odluka, iznudenih zacijelo s mnogo truda. Gospodarski odbor kontinuirano razma-

tra i predlaže radove koji znače konačno uredjenje Trga. No oni se otežu. Tako se 1868. utvrđuje da kanalizacija Trga nije izvedena, iako su za nju predviđena sredstva. Elaborat »o konačnom kanaliziranju Zrinjskog trga« iz te godine, za koji je rezervirano 3.000 forinti, dopunjuje se drugim, o regulaciji Trga, pa ukupni troškovi dosežu 7.000 forinti. No on ne dobiva podršku, pa zastupnik Julio Krcivoj, najžešći pobornik uredjenja Trga, 20. rujna 1869. predlaže skupštini zastupstva da se odlože parcijalni zahviti i donese osnova »o uredbi i kanaliziranju celoga Zrinjskoga trga kao i Nove ulice«. Bilo je to očito taktiziranje u borbi za najbolje rješenje.

Na neuređenom, ali velikom trgu održana je uz prilično visok trošak 9. rujna 1869. i posljednja »banska instalacija« – baruna Levina Raucha. Ubrzo nakon te starinske feudalne svečanosti donosi se konačna odluka da se Trg cjelovito uredi. Obrat se vjerojatno zbio 29. studenoga na sjednici političkog odbora zastupstva pod predsjedanjem upravo postavljenog načelnika Dragutina Cekuša. ⁴⁶

Zapisnik sjednice zastupstva od 30. studenoga 1869. uistinu potvrđuje potpunu promjenu raspoloženja. »Pošto se je većina odlučno latila uredjenja Zrinjskoga trga, te će tomu biti potriebita na više miestih izvlastba zemljišta, to se predlaže da bi se preko zemaljske vlade od ministarstva tražila dozvola za izvlastbu spomenutih zemljišta.« Taj navod svjedoči o naumu prostorne korekcije Trga, odnosno njegove konačne regulacije. Pobjedu pobornika uredjenja Zrinjskog trga potvrđuje napokon i odredba u nacrtu budžeta za 1870. godinu: ⁴⁷ »za reguliranje Zrinjskog trga« predlaže se 4.000 forinti, koja se svota smjesta povisuje na 6.000.

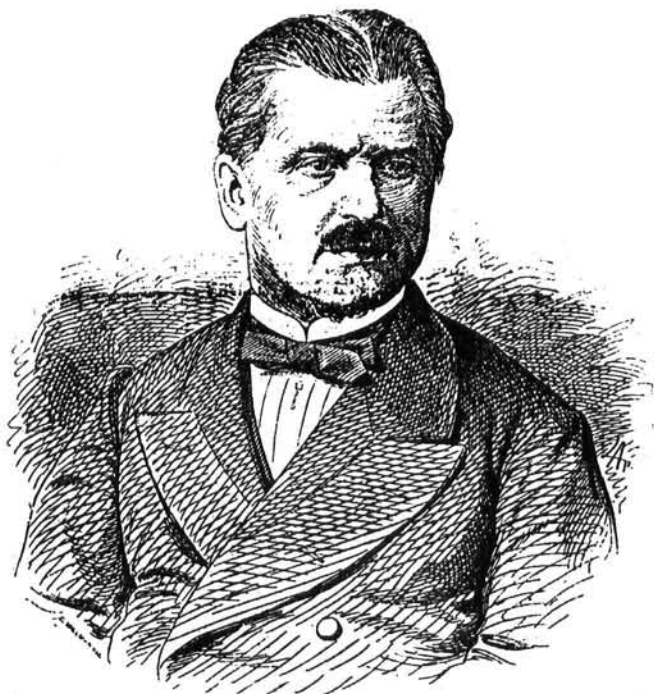
U skupštini zastupstva 15. lipnja 1870. novi gradski mjernik Rupert Melkus ⁴⁸ najavljuje »operat za Zrinjski trg«, a 30. lipnja ga uistinu i prezentira zastupnicima u točki 17 dnevnog reda. »Predlaže se nacrt i troškovnik za uredjenje Zrinjskoga trga koji trošak bi iznosio 29.563 fr. Gospodarski odbor predlaže obzirom na to, što ove godine nije tolika svota preliminirana, da se Zrinjski trg ove godine kanalizira, a do godine polovica trga promjeni u perivoj, a da se onda sajmovi uklone drugamo.«

Visina svota od gotovo 30.000 forinti, posebno u odnosu prema onima koje su se dotad predviđale i izdvajale za Zrinjski trg, pokazuje da je posrijedi kompleksno i potpuno uredjenje prostora. Taj spis ⁴⁹ – koji, nažalost, nije sačuvan (ili pronađen) – dokument je temeljnog obrata odnosa prema tom trgu, a proizlazi iz drukčijeg poimanja grada, prvenstveno kao naglašeno društvenog prostora, što se javlja na početku sedamdesetih godina. Estetizacija se poima kao legitimna potreba i uvjet funkcioniranja grada kao prostora života, koji se ne svodi samo na stanovanje, poslovanje i prolaženje, nego mora imati reprezentativnu kakvoću, doživljajni napon kao scenerija nove kulture društvenosti. Potreba za novim društvenim prostorom grad je pretpostavio »korisnoj« funkciji, pa je sajmište moralo ustupiti mjesto gradskom perivoju: mjestu susretanja, sastajanja, kulturne rasonode, igre i potrošnje. Njegovo arhitektonsko oblikovanje proisteći će prvenstveno iz tih potreba: komuniciranja i zadržavanja, a hortikulturno će zadovoljavati estetske kriterije što se postavljaju takvom javnom prostoru. Napokon, perivoj će zadovoljiti i higijenske zahtjeve kao specifičan i razmjerno cjelovit biotop usred urbanog tkiva, što jamči zdrav, svjež zrak i njegovu cirkulaciju.

»Operat za Zrinjski trg« Ruperta Melkusa prihvaćen je lakonskom primjedbom »da se trg koliko je prema preliminarnoj svoti moguće već na godinu nasipa« i bez ikakvog daljnjeg komentara popraćen uputom koja se tiče koliko Zrinjskog toliko

Rupert Melkus, iz zbirke Mirne Flögl-Mršić
Rupert Melkus

Rudolf Siebeck, iz *Illustrierter Wiener Extrablatt*, Beč, 13. travnja 1876.
Rudolf Siebeck

i drugog, zapadnoga donjogradskog trga, za sada još bez imena, ugleda i pravog oblika: »da se sajmovi smjese u buduće na gr. zemljište kraj plinarnice, te se imade gr. mjerniku dati nalog, da zemljište izmjeri i da o preuređenju istoga predloži zastupstvu predlog«. Ta odredba jasno govori da projekt znači takvu promjenu namjene Trga koja onemogućuje održavanje bilo kakvog sajmišta ili tržišta. Skupoća pak izvedbe upućuje na kompleksan građevinsko-tehnički zahvat: nasipanje, niveliranje, trasiranje okolnih ulica (nogostupa i kolnika), sadnju drvoreda uz njih i *pripremu* središnje plohe za perivoj.

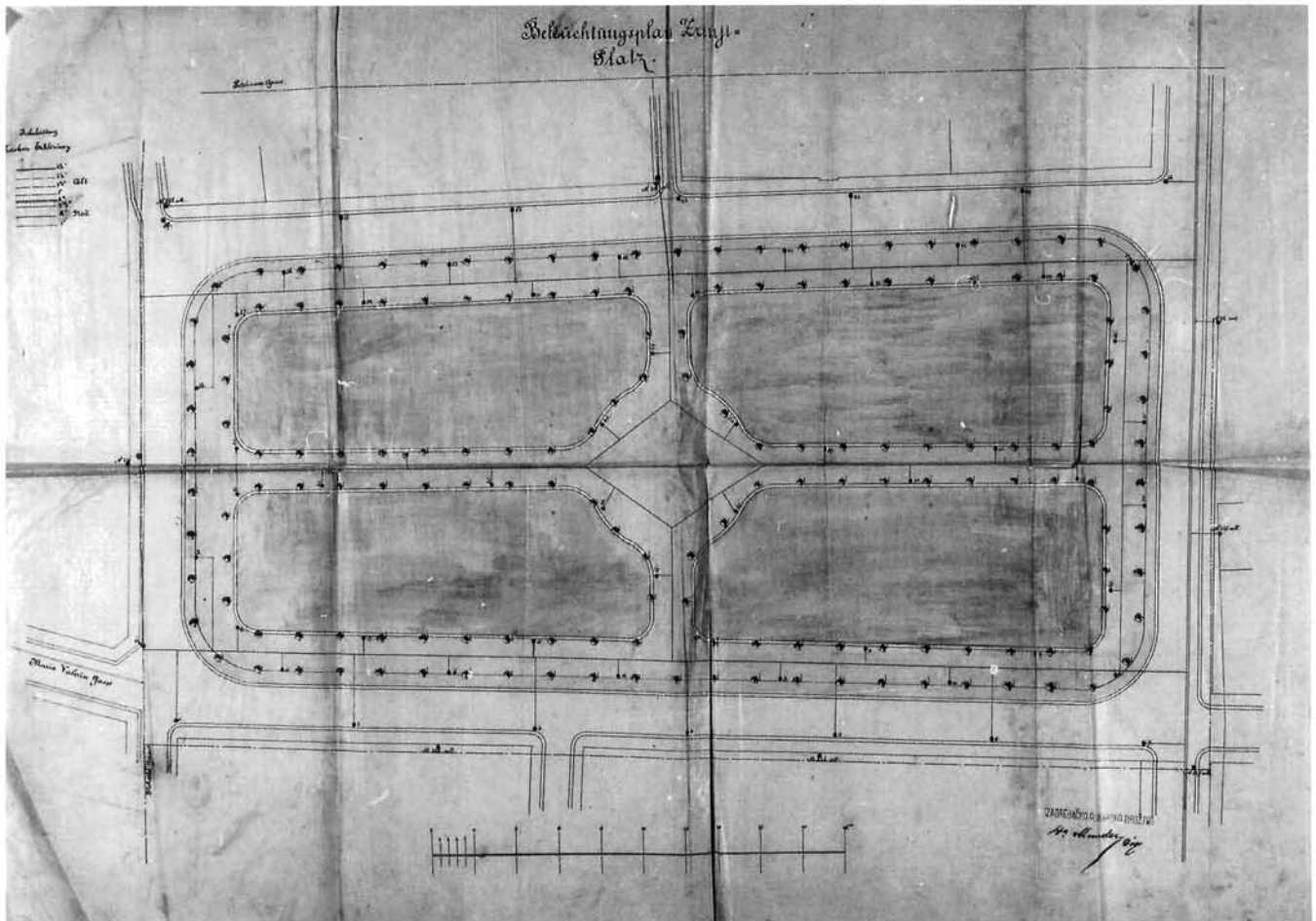
Podaci što ih sadrže gradski dokumenti i novinski izvještaji između 1870. i 1873. kada se realizira projekt Ruperta Melkusa, svjedoče o žilavosti starih urbanih navada koje se opiru ponajviše premještanju sajmišta, ali i o kolektivnoj volji, a napose upornosti samog autora projekta da se promjena što prije ostvari.

Sajam se održava na Trgu cijele 1870. pa i 1871. godine, iako se njegova površina nasipa,⁵⁰ a pri kraju 1871. već uređuju i putovi;⁵¹ prostor za novo sajmište – to jest »gradska oranica kraj g. marofa«⁵² – još nije pripremljen da prihvati stočni sajam. Štoviše, još u proljeće 1872. u raspravi o gradskom budžetu za tu godinu⁵³ razmatra se bi li se sajmište ipak moglo održati barem na dijelu Trga i salamunski odlučuje »da se mogu za sada još održati na Zrinjskom trgu sajmovi, a radnja da se ne prekida«. Tek otvaranje sajmišta – a to znači drugoga novog donjogradskog trga – »na gradskoj sjenokoši pored savske

ulice, prema tvornici duhana« za Kraljevo⁵⁴ u kolovozu 1872. oterećuje Zrinjski trg, gdje su uz obode već usadene platane.⁵⁵ Sam perivoj, na središnjoj plohi, uređuje se iduće godine po konceptu stranog, uglednog stručnjaka. To je upravitelj gradskih vrtova u Beču, dr. Rudolph Siebeck, kojeg gospodarski odbor zastupstva na svojoj sjednici 18. prosinca 1872.⁵⁶ izabire da uredi Zrinjski trg. »Plan se imade poslati Dr. Siebecku u Beč, da načini nacrt za uređenje toga trga.« U proljeće 1873. isplaćen mu je račun »za načinjeno razdieljenje nasadih na Zrinskom trgu«.⁵⁷

U popisu radova hortikulturnog majstora, koji je u to doba već isprojektirao više velikih reprezentativnih parkova, među njima one u Beču na Ringstrasse, a također i u Budimpešti, navodi se uvijek »Stadtpark in Agram«.⁵⁸ Najraniji zasad poznat nacrt perivoja u Zagrebu potječe iz 1875. a priložen je elaboratu o plinskoj rasvjeti Zrinjskog trga.⁵⁹ Vjerojatno nije izrađen prema originalnom nacrtu Rudolpha Siebecka, nego prema prigodnom predlošku izrađenu u gradskom građevnom uredu. On općenito, bez detalja, reproducira stanje neposredno nakon realizacije.

Ploha perivoja raščlanjena je na četiri pravilna, jednaka, na uglovima zaobljena polja: travnjaka s romboidnim i ne suviše prostranim središnjim prostorom, do kog vode putovi obrubljeni drvoredima. Dvostruki drvoredi oivičuju perivoj i duž njegovih oboda, tvoreći vanjske aleje, koje kao i unutrašnje služe kao šetnice. Prema tipologiji što je Joseph Stübben izlaže

Nacrt Zrinjskog trga iz elaborata za plinsku rasvjetu, 1875, HAZ. GPZ, opći spisi 1875, br. 2917
 A plan of Zrinjski square from the 1875 gas layout plan, 1875

u poglavlju »Javni trgovi prema svom značenju u planu grada« svog djela »Gradogradnja«,⁶⁰ to je »Gartenplatz« ili »Schmuckplatz« ili »Square«. U toj knjizi objavljenoj 1890. godine Stübgen tvrdi da su perivoji prodrli u Francusku ili Belgiju »tek u posljednjem desetljeću«, a u njemačkim je gradovima – »gdje su umjesto skverova do nedavno uglavnom bili dugački drvoredi duž ulica ili s pravom omiljene promenade na nekadašnjim bedemima utvrda« – također »unatrag desetak godina zavladao ugodno takmičenje u širenju biljnoga svijeta i uresnih travnjaka preoblikovanjem starih sajmišta ili pošljunčenih trgova, okruživanjem zdanja travnjacima i drvećem«.⁶¹

Ako je to točno, onda je »Zrinjevac«, kao tvorevina sedamdesetih godina, uistinu jedna od najranijih srednjoevropskih interpretacija tog svojstveno engleskog tipa gradskog parka. Ona je u skladu s urbanom funkcijom »gradskog parka u Zagrebu« kao naglašeno društvenog i javnog prostora: perivoj nema tradicionalno intiman, polujan karakter engleskog skvera, otvoren je, štoviše povezan alejama sa šetnicama s ulicama koje teku duž oboda Trga, ali poput skvera nudi mogućnost boravka u zelenoj oazi, pa čak i osjećaj skrovitosti. Rudolph Siebeck, koji je i u oblikovanje reprezentativnih gradskih parkova na Ringstrasse, unatoč općoj naklonjenosti francuskom tipu parka, postojano unosi elemente engleskog parka i slobodne kompozicije, udahnuo je jednostavnom zrinjevačkom perivoju atmosferu engleskog parka, ostavljajući dovoljno mogućnosti estetizacije ploha dekorativno-geometri-

skom stilizacijom niskog raslinja i cvijeća. Polifunkcionalnost i otvorenost tog modela intervencijama u detalju uvjetovale su posvajanje tog prostora, koji je od svih (kasnijih) parkova što tvore »potkovu« ponajviše socijaliziran.⁶²

U ljetu 1873. novi perivoj predan je građanima na uporabu i uživanje. Potpuno je opremljen 1874. – nasadima cvijeća⁶³, klupama⁶⁴, stolicima⁶⁵.

Cijena uređenja Zrinjskoga trga nadmašila je 29.563 forinte, koliko je planirao Rupert Melkus 1870. godine. U kritičkom osvrtu na naum da se u kući Eduarda Spitzera na Zrinjskom trgu podigne »posadionica za talenje loja« – u godini njegova otvorenja i svježeg sjaja – »Obzor« od 14. kolovoza 1874. ogorčeno iznosi: »grad bi u tutanj bacio 40.000 fr. za uređenje Zrinjskoga trga«. U zapisniku sjednice zastupstva 26. rujna 1874, kada je pročitana i prihvaćena zapisnik kolaudacije Trga,⁶⁶ ne spominje se uopće nikakva svota, no »Narodne novine« od 16. listopada, u komentaru iste sjednice, ipak spominju jednu svotu: onu što je grad još duguje građevnom poduzetniku Franji Ferkoviću: 20.000 forinti.

Ti su iznosi tek relativno visoki – prema onima koji se ubuduće na tom uređenom trgu budu plaćali za gradilišta. Godine 1877. zemljište na južnoj strani Trga za Strossmayerovu galeriju slika stajat će grad 40.000 forinti, a Hatzova kuća, nekadašnja vojarna, pa nakratko ženska preparandija, osuđena na rušenje i oslobađanje gradilišta za novu palaču, stajat će nekoliko mje-

seci kasnije baruna Dragana Vranyczany-Dobrinovića 32.000 forinti.⁶⁷ Ubrojivši troškove zemljišta, sama će palača stajati 156.000 forinti.⁶⁸

I dok netom dovršeno uređenje Trga pokreće nove ulančane procese: intenzivno spekuliranje službenih ličnosti i struktura vlasti o smještaju raznih javnih sadržaja⁶⁹ vezanih uz snažan razvoj građanske kulture u Mažuranićevoj eri, ali i bogatih privrednika željnih potvrde njihova statusa i prestiža u kultiviranom, uglednom prostoru novoga trga,⁷⁰ a građanstvo ga posvaja novim ritualima društvenog okupljanja, posve je neizvjesno, barem još 1874, kakav će mu karakter pridati arhitektonska realizacija zasad praznih oboda, tek s reliktima zdanja jednog drugoga grada, vremena i mjere života, koji će potonuti u žitki glib zaborava kad nestanu; a ona koja budu još silom prilika ostala, podsjećat će na prošlo stidom ili srdžbom što će ih izazivati jer su još tu. Izvjesno je jedino to da taj trg neće nimalo sličiti onoj slici što ju je o njemu islikala ona osnova iz 1865, koja ga je željela učiniti ipak gradskim.

Ako stariji objekti kočice željenu promjenu sredine, novi naprotiv pobuđuju razmišljanja što sežu u vrijeme mnogo dalje od sagledive sadašnjosti. Tako su zahtjevi za dvije lokacije: galeriju slika Jugoslavenske akademije znanosti – donaciju J. J. Strossmayera – godine 1875. i kemijski laboratorij Sveučilišta 1876. i njihovo rješenje bili od presudne važnosti za status trgova uopće u Donjem Gradu.

Rasprave o lokaciji zgrade Akademije pridonijele su utvrđivanju svečanog i reprezentativnog karaktera Zrinjskog trga i utjecale na arhitektonsku realizaciju njegovih još nezaposjednutih oboda. Napokon, smještaj obaju sadržaja južno od uređenoga gradskog perivoja uvjetovao je stvaranje novog trga, a njihovo postavljanje u produžetku središnje osi zrinjevačkog parka, usred praznog prostora, stvorilo je uzor za formiranje budućih donjogradskih trgova – sa soliternim arhitektonskim monumentom na rubu ili usred hortikulturno oblikovane središnje plohe.

Raspravu o lokaciji Akademije izaziva negodovanje javnosti zbog zaključka gradskog zastupstva da se za gradilište daruje zaravan nasuprot zgradi realke na Griču, na zapadnom kraju Strossmayerove promenade, uređena kao šetalište.⁷¹ Prvotna odluka osporena je zbog formalnih razloga,⁷² a konačna se odlaze cijelu godinu 1875. U raspravi obnovljenoj na početku 1876. javlja se među alternativama kao najozbiljnija Zrinjski trg. »Obzor« 11. siječnja 1876. analitički razlaže prijedlog: zgrada se može smjestiti ili »u sred trga, ili u redu među ostalim kućama«, što izaziva višestruke probleme. »1. jer bi takova sgrada, da ne bude smiješnom, morala veličinom svojom ne samo dostići, nego upravo nadmašiti sve ostale na trgu – a tomu neimamo novaca; a 2. jer, kako rekosmo, ovakova sgrada mora stojati sama, da može imati sa svih strana dosta svjetla, a osobito sa sjevera; – što među susjednim sgradama ne bi bilo moguće. (...) Ostaje nam dakle jedino još usred trga sgodno mjesto. Neima dvojbe, da bi to mjesto bilo; nu tim biste 1. pokvarili trg, koj nit bi bio trg, ni ulica, a 2. morali biste posjeci drvlje, koje vam je na promenadi toliko srdcu priraslo. Nu razmišljaju li ova gospoda, da bi sgrada na tom mjestu morala imati četiri facade, da bi zahtjevala obilan ures i znatnu veličinu?«

Komentari odaju rascijepljenost urbane svijesti: tradicionalisti drže jedino povijesni prostor Gornjega Grada, s njegovim snažnim simboličkim nabojem, dostojnim mjestom za vrhunski kulturni sadržaj. Njihovo osporavanje lokacije u Donjem Gradu izražava osvjedočenje kako ni jedan njegov javni prostor nije uistinu dovoljno podruštvljen, što znači opskrbljen

tolikom količinom sugestivnih simbola njihove kulture, koji bi dopuštali da se tamo smjesti nov višestruko kulturni sadržaj. Oni pak koji Zrinjskom trgu priznaju status društvenog prostora i dopuštaju ovdje mogućnost lokacije, iskazuju pak svojim ogradama i dvojabama kako još ne postoji jasna predodžba karaktera, to jest sadržaja i izgleda prvoga donjogradskog trga. Perivoj na središnjoj plohi jedini je čvrst element moguće slike prostora, jer u to doba na Trgu nema još ni jedne kuće koja bi svojim arhitektonskim oblikovanjem i estetikom korespondirala s njegovim hortikulturnim uređenjem i podupirala njegov dojam. Zgrada Galerije i Akademije povod je za spekulacije o mogućoj ulozi arhitekture u konačnom određenju značaja prostora. Znak je zacijelo nesigurnosti vrijednosnog suda to što neki sudionici u raspravama, koje se očito tek dijelom izražavaju u novinskim komentarima, daju arhitektonskoj formi, to jest objektu, prednost pred estetski uobličeni, »praznim prostorom« (parkom) i dopuštaju mogućnost njegova okrnjivanja postavljanjem zgrade usred perivoja, što znači njegove degradacije od samostalne i samosvojne prostorne forme na puki estetski okvir druge, arhitektonske.

Lokacija na Zrinjskom trgu izaziva i spekulacije o zgradi. Očito je zgrada projektirana za grički plato premalena i preneugledna za velik trg: »Tu bi valjalo sagraditi mnogo veću, impozantniju, a po tom skupocjeniju sgradu – a tomu ne imamo dosta novaca.«⁷³ Izvjesnost da će u financijskoj konstrukciji izgradnje zgrada Galerije i Akademije sudjelovati i vlada, potiče zamisao integracije Akademije s galerijom slika i Zemaljskog muzeja⁷⁴ – u »hram znanosti i umjetnosti«, »veličanstven i dostojan svrhe«. »Vienac« od 18. ožujka 1876. iznosi financijsku konstrukciju: »'Narodni dom', gdje je sada arheološki muzej i akademija imao bi se prodati, te bi se za nju dobila svota od 70.000. 'Stari kasino', gdje je sad prirodoslovni muzej i knjižnica, preuzela bi zemlja za svoje urede uz cieniu od 100.000. Dodavši tim svotam 40.000 fr. darovanih od biskupa Strossmayera (kijih on jamačno ne bi uzkratio), te 30.000 glavnice muzejalne, smetnula bi se nekako svota od fr. 200.000. Ako bi zemlja još k tomu 50.000 fr. dopriela a 50.000 fr. uz amortizaciju iz svojih zakladah uzajmila, tad bi se potrošiv 300.000 fr. mogla usred Zrinjskoga trga podići velelepna muzejska palača.«

Odbor ad hoc zastupstva, u kojem interese Akademije zastupaju Franjo Rački i Ljudevit Vukotinović, neopterećen idejom o velikom muzeju, nanovo 2. ožujka 1876.⁷⁵ preporučuje da se za zgradu Akademije s Galerijom ustupi gradilište na Griču; kao alternative navodi: »gradilište na južnoj strani Zrinjskoga tèrga, bilo na tèrgu samom, bilo da se u tu svèrhu nabavi zemljište iz gradskih sredstvih na istoj strani tèrga«. Uistinu, zastupnici prihvaćaju tu sugestiju i određuju lokaciju »na južnom kraju Zrinjskoga trga između postojećeg drvoreda«⁷⁶, što se 11. travnja 1876. napokon saopćuje Akademiji – u odgovoru na godinu dana staru predstavku kojom ona traži lokaciju. U odgovoru kojim zahvaljuje »za ovaj rodoljubni čin«⁷⁷, Akademija najavljuje preinaku nacrti i moli da se tlo gradilišta odmjeri kada bude gotov.

No iz zapisnika od 9. lipnja 1876. prigodom predaje zemljišta za gradnju, očito je da nova osnova još nije gotova, pa se »u svèrhu gradnje sgrade za galeriju slikah izručuje 400 (:četiristo:) č. hvatih od Zrinjskoga tèrga na južnom kraju istoga«⁷⁸ O zamisli gradnje velikoga monumentalnog muzeja više nema glasa. No nove će odluke i raspoloženja u drugoj polovici te godine osporiti i tu odluku, pa će tek posljednjih dana 1876. biti donesena nova i konačna.

Elemente nedoumice, koje će postupno rastočiti odluku što se još sredinom 1876. godine činila definitivnom, sadrži međutim

nacrt nastao u Građevnom odsjeku Unutrašnjeg odjela zemaljske vlade još tokom ožujka i travnja, kad je i bilo najviše govora o zamisli velikog muzeja.⁷⁹ On je jedino svjedočanstvo iz vladine sredine o tom nerealiziranom naumu, uz vijest »Vienca« od 7. travnja 1877. o nacrtu »velike akademičke palače, gdje bi bile smještene sve muzealne sbirke, akademija i galerija slika« Janka Grahora ml.⁸⁰

Nacrt prikazuje četiri varijante lokacije na Zrinjskom trgu, tri za »muzealnu sgradu«, a jednu za »galeriju slika po Šmidovoj osnovi«. Varijanta II – »gradilište od 800 čtv. hv. za zem. muzealnu sgradu« usred je južnog dijela perivoja; varijanta III – »gradilište po Šmidovoj osnovi« – na južnom rubu perivoja u osi središnje aleje; varijanta I – »osnova o gradilištu za muzealnu sgradu u Zagrebu, po predlogu ods. savj. Halpera« – južno od perivoja, odmaknuta od ruba ceste, u osi je središnje aleje perivoja; varijanta IV – »izpravljena osnova sav. Halpera« – predstavlja izduženo gradilište uz sam rub ceste.

Dva različita rukopisa upućuju da je nacrt dopunjavan. Jednim su ispisani tekstovi za varijantu I i IV i nazivlje na nacrtu, a drugim tekstovima za varijantu II i III i sve numeričke oznake na predjelu južno od Zrinjskog trga. Čini se da su u nacrtu što izražava spekulacije savjetnika Građevnog odsjeka vlade Mirka pl. Halpera⁸¹ o smještaju Zemaljskog muzeja prije i tokom mjeseca ožujka 1876. naknadno, nakon rasprave gradskih zastupnika 10. travnja, u kojoj je moralo biti riječi ne samo o smještaju Galerije i Akademije nego i središnjeg, velikog muzeja, bude li građen, unesene varijante II i III.

One su ucrtane u čisto iscertan, estetičan tlocrt perivoja, u kojem osim imena »Zrinski trg« nema nikakve druge oznake, jer one savjetniku Halperu i nisu bile potrebne, budući da je poštujući prostor perivoja, smještaj muzeja zamišljao južno od njega na neurbaniziranom području. Ono je razdijeljeno u sektor A i B. Sektor A tvore dvije nove ulice u produžetku istočne i zapadne obodnice Zrinjskog trga i Voćna ulica (Katančićeva); usred te kasete, odnosno novog trga, Halper smješta četverokrilnu zgradu s trijemom Zemaljskog muzeja; kasnije smješta zgradu drukčijeg tlocrta na sjeverni rub Trga. Na većem sektoru B – između Petrinjske i Bolničke (Gajeve), Voćne (Katančićeve) i nove ulice (otprilike u visini danjašnje Ulice 8. maja) – situiran je Botanički vrt, a sasvim uz Petrinjsku ulicu »kemički laboratorij«.

Posrijedi je svojevrsni palimpsest. Uz Mirka pl. Halpera može se povezati sektor A, koji je koncipiran kao novi gradski trg – za nov velik muzej. Halper je time prvi formulirao ideju *kontinuiteta Zrinjskog trga oblikovanjem novoga, u njegovu produžetku prema jugu*. Sasvim u duhu klasicističkog, odnosno historicističkog urbanizma, naglasio je tu ideju postavljanjem zgrade u središnju os perivoja. Tu su njegovu gestu kasnije tek ponovili predlagачi varijante II i III na plohi perivoja.

Sektor B je bezobličan; glavni mu je sadržaj – botanički vrt – prevelik i neartikuliran, nije čak i urbanu strukturu regulatorne osnove iz 1865. S rubno postavljenim objektom kemijskog laboratorija ne posjeduje nikakvu formativnu funkciju u novom prostoru. Poštujući jedino autoritet smjera zapadne obodne komunikacije, koju mehanički produljuje, autor sektora B zadovoljava se time da u nj smjesti zadane sadržaje, ali ne oblikuje prostor kao urbani, a kamoli u funkciji kontinuiteta urbanizacije Donjega Grada južno od Kukovićeve ulice, u duhu sektora A i Mirka pl. Halpera. Taj autor nema formalnu kulturu poput prvoga, a ni njegove sposobnosti integralnoga urbanističkog mišljenja. Smještaj »kemičkog laboratorija« u tom nacrtu, nastalom tokom ožujka i travnja, dopušta pretpostavku da ga je izradio vladin mjernik Srećko Jacomini, anga-

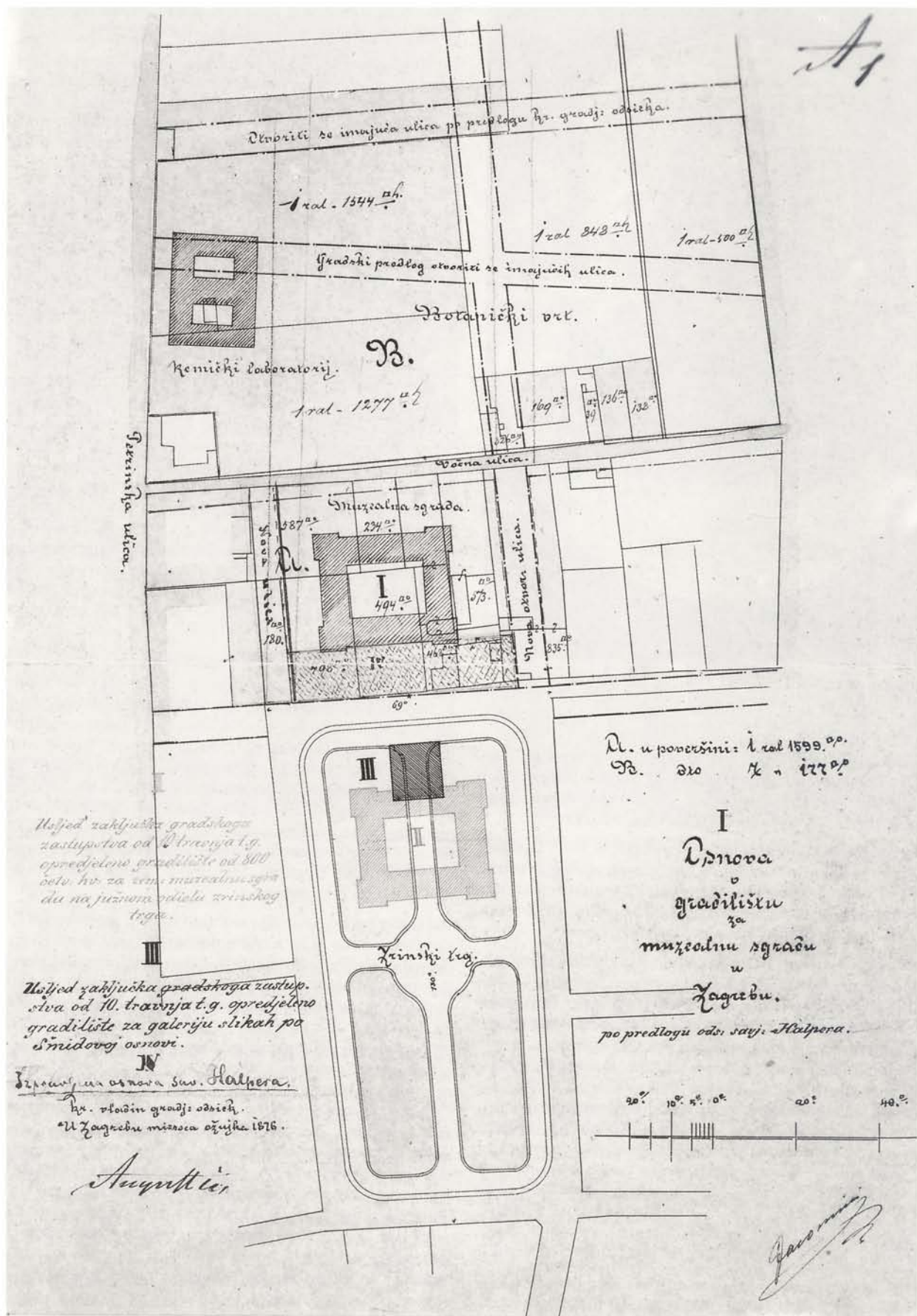
žiran u to doba intenzivnih priprema za gradnju kemijskog laboratorija ne samo u konceptu zgrade⁸² nego i u pitanju njegova smještaja. Njega naime predstojnik odsjeka Juraj Augustin najavljuje banu Ivanu Mažuraniću kao usmenog izvjestitelja odbora, što ga je ban osobno 8. ožujka 1876. zadužio za lokaciju laboratorija; on je kao jedini stručnjak zacijelo morao utjecati i na raspravu o lokaciji i na njezin izbor. Od pet prijedloga odbor je dao prednost trećem »u voćnoj ulici na zemljištu gradske občine blizu vojarnje tako zvane 'horatove kuće'«⁸³ uz argumentaciju: »pruža dovoljno prostora, leži dosta visoko, gdje se valjani bunari lješko kopati mogu, i gdje se može kemički laboratorij obzirom na bližne kuće, privremeno izolirati, i napokon jer je zemljište nada, da će gradska občina, koja u svrhe dobrotvorne i nastavne u razmjerju prema prinosom ostalih gradova, dosada mnogo netroši, dotično gradilište tim više darovati, što se tu radi o podignutju zavoda, od kojega će grad Zagreb najveću korist izvući«. Tako kako je zamišljena – »po dužini voćne ulice od severne strane prama zapadu (...) na 40 hvatih duljine«⁸⁴ – lokacija je i unesena u nacrt kojem je glavna preokupacija smještaj zgrade Akademije, vjerojatno prije nego što je gradskom poglavarstvu upućen zahtjev da ustupi i tu lokaciju. Ona je prihvaćena bez primjedbi na skupštini zastupstva 27. svibnja 1876.

No ako ta lokacija na prividno perifernom i još neurbaniziranom području vrtova kraj kasarne zasad još ne izaziva ni primjedbe ni rasprave, ona druga – za Akademiju s galerijom slika – utvrđena uz toliko polemika i zatezanja na južnom polju Zrinjskoga trga usred perivoja, i dalje pobuđuje kritiku.⁸⁵ Tek odustajanje od zamisli jedinstvenog muzeja, odnosno njezina redukcija na mjeru realnih mogućnosti, potakla je i konačnu definiciju sadržaja i oblika zgrade na Zrinski trg, a time i njezina smještaja. Umjesto velike monumentalne zgrade za Srosmayerovu povjerenu Akademiju, predloženo je da se Akademiji i galeriji slika priključi tek Arheološki odjel Muzeja. Bio bi to dakle svojevrsni umjetnički muzej,⁸⁶ što je svakako konceptualno na razini onodobne žanrovske diferencijacije evropskih muzeja, za razliku od već zastarjele ideje spajanja raznorodnih zbirki pod jednim »monumentalnim« krovom.

Pretposljednog dana 1876. godine⁸⁷ pada i odluka o novoj lokaciji te kuće »znanosti i umjetnosti«. Zastupnici prihvaćaju preporuku svoga Građevnog odbora da ne bi bilo »umjestno sagraditi galeriju slika na samom Zrinjskom trgu« i da se zgrada »namjestiti ima u sriedini zemljišta nalazećih se na južnom kraju Zrinjskoga trga u posjedu posebnikah i sljedovaljno da se u tu svrhu imaju kupiti sve ove nekretnine«.

Na kraju je ishod višemjesečnih rasprava potvrdio ne samo prijedlog lokacije Mirka pl. Halpera nego i njegovu zamisao produžetka Zrinjskoga trga novim, kako to svjedoči dopis gradskog poglavarstva upućen 12. siječnja 1877. Jugoslavenskoj akademiji. Nakon obavijesti o zaključku da se zgrada gradi »na donjem kraju samoga Zrinjskoga trga, s razloga da se poštedi što većma ovo občinstvu toli ugodno šetalište«, potanko je opisana lokacija i položaj zgrade:⁸⁸ »u sriedini upitnih zemljišta naprama srednjemu drvoredu od trga. Po ovoj osnovi stajala bi sgrada na samu, i bila bi okružena prostom prostorom, koj bi se pretvorio u javni vrt.«

O sadržaju, dimenzijama ili obliku toga novog trga još se ne zna ništa određeno. Još 1877. godine⁸⁹ ostavlja se otvorenom mogućnošću da se na zemljištu darovanom za kemijski laboratorij – na kojem još uvijek nije otpočela gradnja – gradi »topnička vojarna«. Na kasniju artikulaciju tog prostora nesumnjivo će djelovati svečani dojam Schmidtove arhitekture, no još i prije nego što će biti podignuta zgrada Akademije, novi će trg

»Osnova o gradilištu za muzealnu zgradu u Zagrebu«, 1876, AH, Zbirka građevnih planova i nacrti, A I 67
»Survey of a site for a museum building in Zagreb«, 1876

Juraj Augustin, lit. M. Methudija, 1892, MGZ, inv. br. 3603
Juraj Augustin

biti predmetom refleksija ličnosti koja se upravo aktivno uključila u promišljanje urbanog razvoja Zagreba, čini se čak i više nego što joj je to nalagala dužnost. Bio je to Juraj Augustin, novi predstojnik vladinog Gradjevnog odsjeka.⁹⁰

Njegov potpis nosi dokument, datiran veljačom 1877. i nazvan »Položajni nacrt: novo urediti se imajućeg gradskog prediela medju zrinijevim trgov-petrinskom-bolničkom ulicom, kr. ug. drž. željeznicom.«⁹¹ U njemu je iznesen prijedlog produžetka Zrinjskog trga do pruge dvama novim parkovima.

Nacrt je dio odgovora vladinog Odsjela za bogoštovanje i nastavu od 19. veljače 1877. na dopis kojim je Akademija 12. veljače 1877. podnijela vladi na odobrenje nov nacrt Friedricha Schmidta za zgradu Akademije, Galerije i Arheološkog muzeja.⁹² S odobrenjem Schmidtova projekta Akademiji je pripisan i taj urbanistički nacrt da joj pomogne⁹³ »kod razprave koje bi se do sastavljanja glavne osnove za odnosnu gradjevinu glede položaja s gradskim zastupstvom« još eventualno vodile. U odgovoru Akademiji od 19. veljače 1877. nacrt se opisuje kao: »procrtak položaja, koji je osnovan po gradjevnom odsieku kr. zem. vlade u svrhu pregleda svih u gradu uzastopce podići se imajućih javnih sgradah. Taj položajni procrtak obuhvaća okolicu Zrinjskoga trga, ter se s istoga može razabrati, kako si je gradjevni odsiek predočio osnovu smještenja javnih gradjevinah, kad je gore spomenuti položajni nacrt sastavljen.«

Povod nacrtu je dakle smještaj niza kulturnih i javnih institucija (točnije: 11 sadržaja) za koje oblikuje prostor reprezentativnih trgova. Uistinu on je prva materijalizacija potrebe za doradom

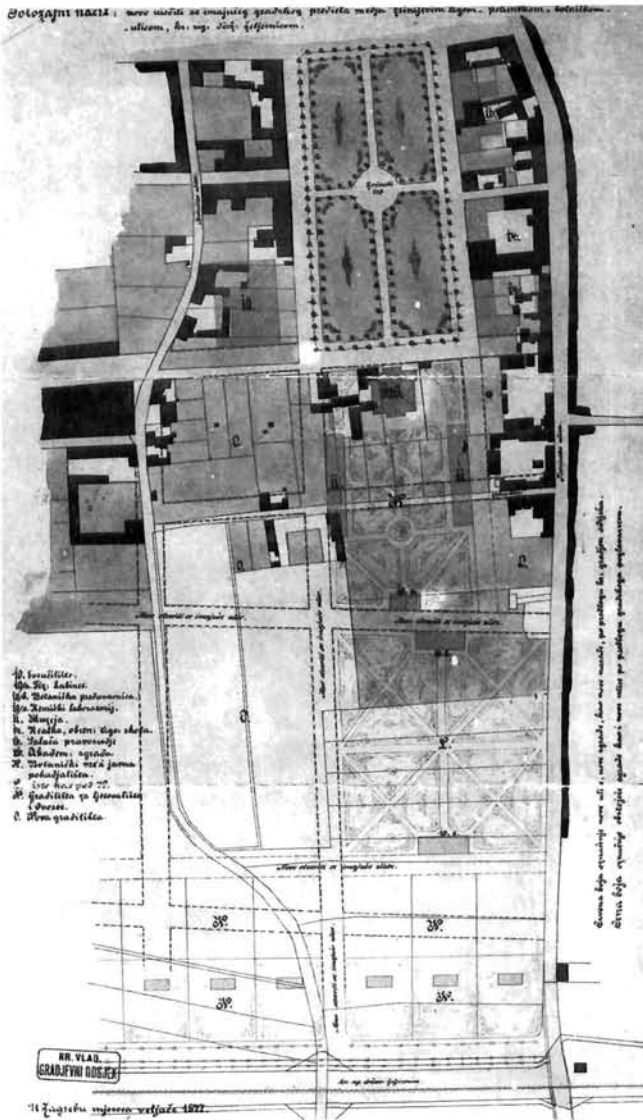
tadašnjega glavnog urbanističkog dokumenta Zagreba – regulatorne osnove iz 1865 – u duhu novih kulturnih zahtjeva sredine i idejnih načela historicističkog urbanizma.

U interpretaciji oblikovanih ili dijelom koncipiranih prostora autor pomnije poštuje zatečena određenja. Na Zrinjskom trgu ništa ne mijenja, nego dodaje. Obode popunjuje s istoka »palačom pravosuđa« na mjestu ženske kaznonice, zgradom »realke i obrtničko trgovačke škole« na neizgrađenom dijelu »petrinjske vojarne« i na susjednom bloku; na suprotnom bloku, malo uvučen od regulatorne linije Trga, a na liniji Kukovićeve ulice smješta velik objekt Sveučilišta; napokon na jugu prihvaća već utvrđenu lokaciju Akademije i Galerije. To je prvi cjelovit prijedlog uredjenja Zrinjskog trga, koji se zasniva na novom estetskom i društvenom realitetu perivoja, a znatno odstupa od zamisli tog trga u osnovi iz 1865.

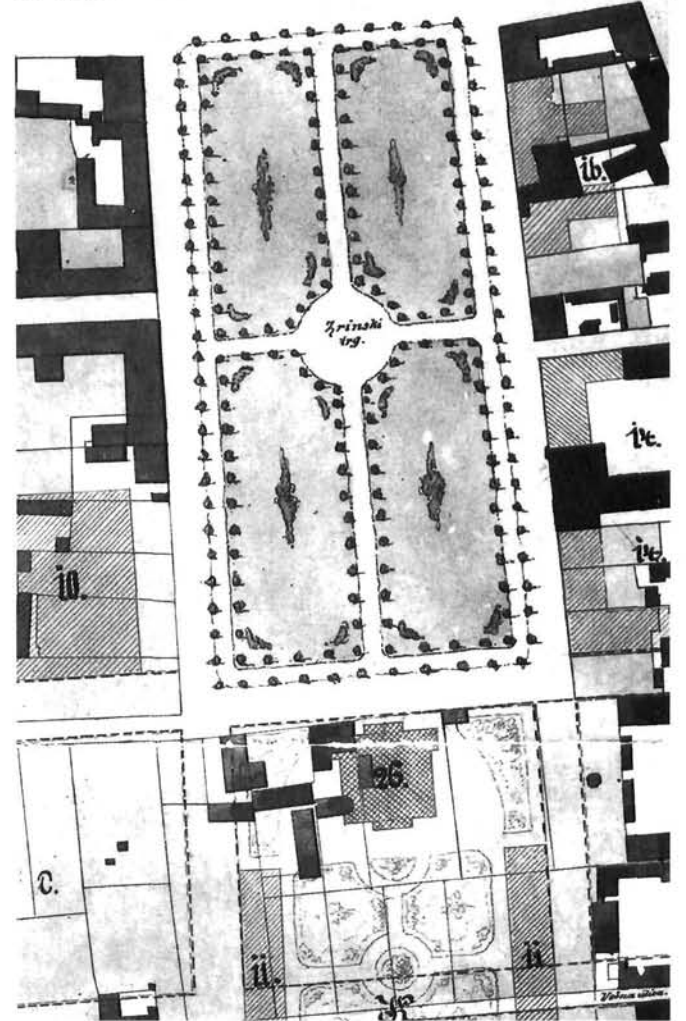
Kritičniji i slobodniji je u oblikovanju Trga, kojeg je ishodište objekt Akademije. Prihvaća oblik Trga s produljenim obodnim komunikacijama Zrinjskog trga do Voćne, kako ga je zamislio Mirko pl. Halper,⁹⁴ ali odbacuje regulaciju prostora južno od Voćne, s botaničkim vrtom i kemijskim laboratorijem Srećka Jacominija. Središnju plohu zauzimaju geometrijski raščlanjeni »botanički vrt i javna pohadjališta«, zatvoreni sa zapadne i istočne strane s dva izdužena objekta »muzeja«, dok sa sjevera i juga izdužen oblik i tog perivoja naglašavaju aksijalno postavljeni »akadem. sgrada« i »fiz. kabinet«. Svojim sadržajima, karakterom i oblikovanjem taj novi trg cjelovito i sugestivno izražava ideju *kontinuiteta* reprezentativnoga društvenog prostora Zrinjskoga trga. Blokove istočno i zapadno od njega autor nedvosmislenom oznakom »nova gradilišta« određuje kao izgrađeno tkivo, volumen – nasuprot prostoru zelenih trgova.

Još slobodnije autor oblikuje neurbanizirani prostor južno od tog trga do željezničke pruge, što ga u osnovi iz 1865. zapremaju tri velike kasete i *dio* goleme izdužene pačetvorine namijenjene gradskom perivoju. »Botanički vrt i javna pohadjališta« nastavljaju se kao velik park unutar najveće kasete. Kasetu južno od Trga, do pruge, dijeli na šest jednakih izrazito velikih parcela – »gradilišta za ljetovališta i dvorce«, a isto tako parcelira i prostor gradskog perivoja predviđenog 1865; kasetu između zapadne obodnice trgova, produljene do pruge, i Bolničke (Gajeve) oznakom »nova gradilišta« namjenjuje gustoj, očito stambenoj izgradnji. Sjeverno od pruge uvodi novu avenuju s alejom i drvoredom.

Botanički park ne napušta slučajno ideju kontinuiranja Zrinjskog trga, kako je izražena u novom trgu južno od njega ponajprije produženjem njegovih *obiju* obodnica, oblikom trga izdužena u smjeru sjever-jug, naglašena i aksijalno postavljenim arhitektonskim monumentima. On je prostraniji, seže sve do Petrinjske ulice; u njegovu raščlanjenju osobito su izražene dijagonale, koje umanjuju učinak naglaska središnje osi objektima na njezinim krajevima, a ni ta se os ne nastavlja na osi *obiju* sjevernijih perivoja. S »botaničkom predavaonicom« i »kemijskim laboratorijem«, kao relativno zatvorenim nastavnim sadržajima, bez ikakvih javnih objekata na obodima, taj velik park nema izrazito urban značaj Zrinjskog i drugog novog trga, već velike zelene mirne oaze na rubu grada – u to doba uistinu stvarnom, ali i zamišljenom – ovim nacrtom. Iza njega se do pruge pruža dvostruki niz »ljetovališta i dvoraca«. I novi park i pojas vila s vrtovima na mjestu gradskog perivoja, planiranog u regulatornoj osnovi 1865, naglašavaju smjer željezničke pruge od zapada prema istoku i predstavljaju tako snažan *okvir grada s juga*. On zacijelo nije namijenjen samo tom isječku, kojim se nacrt bavi, već cijelom novom Donjem Gradu.

jućeg gradskog prediela medju zrinijevim trgov - petrinjskom ulicom, kr. ug. dèr. željeznicom.

»Položajni nacrt novouredit se imajućeg gradskog prediela medju Zrinijevim trgov, petrinjskom, bolničkom ulicom kr. ug. dèr. željeznicom«, 1877, JAZU, Kabinet za arhitekturu i urbanizam, planoteka

1877 ground plan of the area between Zrinjski square, Petrinjska street, Hospital Street and the railway station

Juraj Augustin izrazio je time svoju sliku grada. Na shematski, jednoličan raster generalne osnove projicirao je doduše tek njezin djelić, no i on svjedoči da je grad, kako ga zamišlja, zaokružen, uravnotežena odnosa punoga – izgrađenoga i praznoga – prostora, skladno razmještenih javnih i kulturnih sadržaja, reprezentativno uobličeni prostora, s mnogo kultiviranog zelenila, ali – malen. Manji od onoga što ga je islikala regulatorna osnova još 1865, koja je svim sredstvima težila izraziti vjeru u moderan razvoj Zagreba kao nacionalne metropole i naglašavala jedini smjer njegova razvoja – na jug. Toj temeljnoj idejnoj tendenciji što se objavljuje uvođenjem novih modernih i ojačanjem starijih komunikacija u smjeru sjever-jug, lokacijom novoga središnjeg kolodvora i luke iza njega u osi nove, ravne i široke ulice (Gundulićeve) i njezinim produljenjem prema Savi, a zacijelo najsugestivnije cijelom otvorenom strukturom grada, suprotstavio se Juraj Augustin svojom procjenom mogućnosti grada. U prvom redu ona određuje koncept grada što se nazire iz tog projekta dijela središta Donjega Grada.

On je morfološki i sadržajno završen: pojasom stambenih sadržaja ladanjsko-periferijskog karaktera sjeverno od pruge, koja tako ostaje *izvan* grada. Regulatorna osnova iz 1865. naprotiv integrira prugu u urbanu strukturu: središte neposredno seže do velikog parka, koji kao otvoren i javan sadržaj ima funkciju cezure, a ne bordure. Dosljedno svojoj ideji vodilji: razvoju grada na jug, do Save, osnova prihvaća realitet lokacije pruge i pomiruje grad s prometno-tehničkim objektom kontaktnim prostorom. Augustinu on smeta jer on tu utvrđuje granicu.

Ideološko je nadvladalo autorovu formalnu kulturu i odvelo ga u nedosljednost i nezgrapnost. Uobličanjem novog trga u kontinuitetu Zrinjskoga, odnosno produljenjem društvenog prostora grada, on je upravo smjeru sjever-jug pridao novu simboličku konotaciju. No snažnom i višeslojnom autoritetu tog smjera suprotstavio je zonom okvira grada s juga drugi: istok-zapad. Sraz tih tendencija očituje se osobito neugodno u neposrednom doticaju dvaju novih prostora (Trga sa zgradom Akademije i velikog parka), koji su različiti dimenzija, urba-

Nacrt pročelja zgrade JAZU, F. Schmidt, *Viesti kluba inžinira i arhitekta*, br. 1, 1882.
Plan of the facade of Yugoslav Academy, F. Schmidt

no-strukturalnih funkcija, a – paradoksalno – dijelom ista sadržaja: »botanički vrt – javna pohadjališta«. Djelovanje dijagonala još je više oslabljeno ovdje besmislenim, automatskim prenošenjem ideje aksijalnog lociranja objekata na sjevernom i južnom kraju.

Kao interni operativni dokument taj je nacrt služio zacijelo u razmatranju pitanja lokacija objekata koje je zemlja podizala svojim sredstvima. Tako je posredno mogao i utjecati na oblikovanje još neosvojenih rubova, ali i na određenje već socijaliziranog i dijela uređenog prostora Zrinjskoga trga.

Arhitektura je naime u razdoblju od utvrđivanja lokacije zgrade Akademije i Galerije do njezina dovršenja u godini katastrofalnog potresa 1880. potpuno konstituirala fizionomiju ovog trga kao najcjelovitije prostorne tvorevine utemeljiteljske kulture sedamdesetih godina u Zagrebu. Jednoznačan zahtjev reprezentacije, svojstven općenito toj kulturi ovoga razdoblja u Evropi, određuje i nužnost dosljedne i čvrste stilizacije ambijenta, koja se ovdje, neospornom suglasnošću svih sudionika u konačnom uređenju prostora, realizira neorenesansnim stilskim oblicima i novim monumentalnim mjerilom. I na simboličkoj i na estetskoj razini neorenesansa je, kao historičistički stilski smjer neposredno inspiriran duhom klasične arhitekture, bila najpodobnija da izrazi ideale dostojanstva, ozbiljnosti i elegancije nove građanske samosvijesti.

Stil, a ne toliko umjetnička kvaliteta, nove zrinjevačke arhitekture zasniva jedinstvenu i koherentnu sceneriju. Patetična ali odmjerena retoričnost, harmonija odnosa, raskoš i ljepota oblika, veličina – svojstveni su svim pročeljima što je tvore. Ona izražavaju težnju da svi ti objekti djeluju kao palače, bez obzira na sadržaje što ih kriju. Jer osim zgrade Akademije, »hrama znanosti i umjetnosti«, koja upravo stoga i zadobiva položaj monumenta, sve su ostale utilitarnog karaktera: palača

suda je uredska zgrada, a ostale najamne stambene zgrade. Privatni investitori sudjelovali su u izgradnji oboda Trga svakako mnogo više nego što su to predviđali tvorci osnova koje su se bavile uređenjem Trga, smjestivši ovamo mnogo više javnih sadržaja. Tome je ponajprije razlog strelovit rast cijena zemljišta netom je perivoj uređen, a potom skupoća gradnje monumentalnih reprezentativnih objekata, kakvi su se tu jedino očekivali. No dok su javni objekti Zrinjskoga trga: zgrada Akademije sa Strossmayerovom galerijom i palača suda podignuti najvećim financijskim naporima grada i zemlje,⁹⁵ privatnici nisu, čini se, morali štedjeti sredstva ni za nabavu zemljišta gradilišta, što su u pravilu sadržavala više starih građevnih čestica, ni za projekte tada prestižnih autora iz vlastite, pa i iz stranih sredina,⁹⁶ ni za izvedbu koja je s obzirom na veličinu objekata i zahtjeve perfekcije postavljala nove izazove domaćoj građevnoj operativi. Upravo svijest o nemogućnosti realizacije nekog programa razmještaja kulturnih institucija Trgom, koji bi kao javni jamčili reprezentativnost objekata i sredine, a izvjesnost o financijskoj nadmoći privatnog kapitala i potrebi nove aristokracije novca da potvrdi svoj prestiž, određuje najvišu razinu očekivanja, pa i zahtjeva upućivanih toj privatnoj inicijativi. Nedvosmisleno i jasno njih 1879. godine u ljetu kad je već završena i palača Buratti (Zrinjski trg 3) i sudska palača (Zrinjski trg 4), a pri kraju su gradnja palače Dobrinović-Vranyczany i Akademije, dakle: osvojeni su svi arhitektonski solisti ansambla Trga, formulira revan i budan kroničar urbanog života:⁹⁷ »Pošto se na ovom trgu nezidaju kuće za dućane, magazine i gostionice, nego upravo samo za stanovanje i to samih bogatih ljudi, to je šteta, da se nije od strane grada mislilo na osobitu osnovu gradjenja, da bi se kuće u jednakoj visini nizale i tako činile ovaj dio grada uzornim kako ga daleko po svijetu ne bi slična našao.« No ta je ideja već morala biti strana duhu vremena, koje je gajilo kult individualizma i slobode djelovanja, a nije ni tada ni kasnije prihvatilo onu na koju se očito

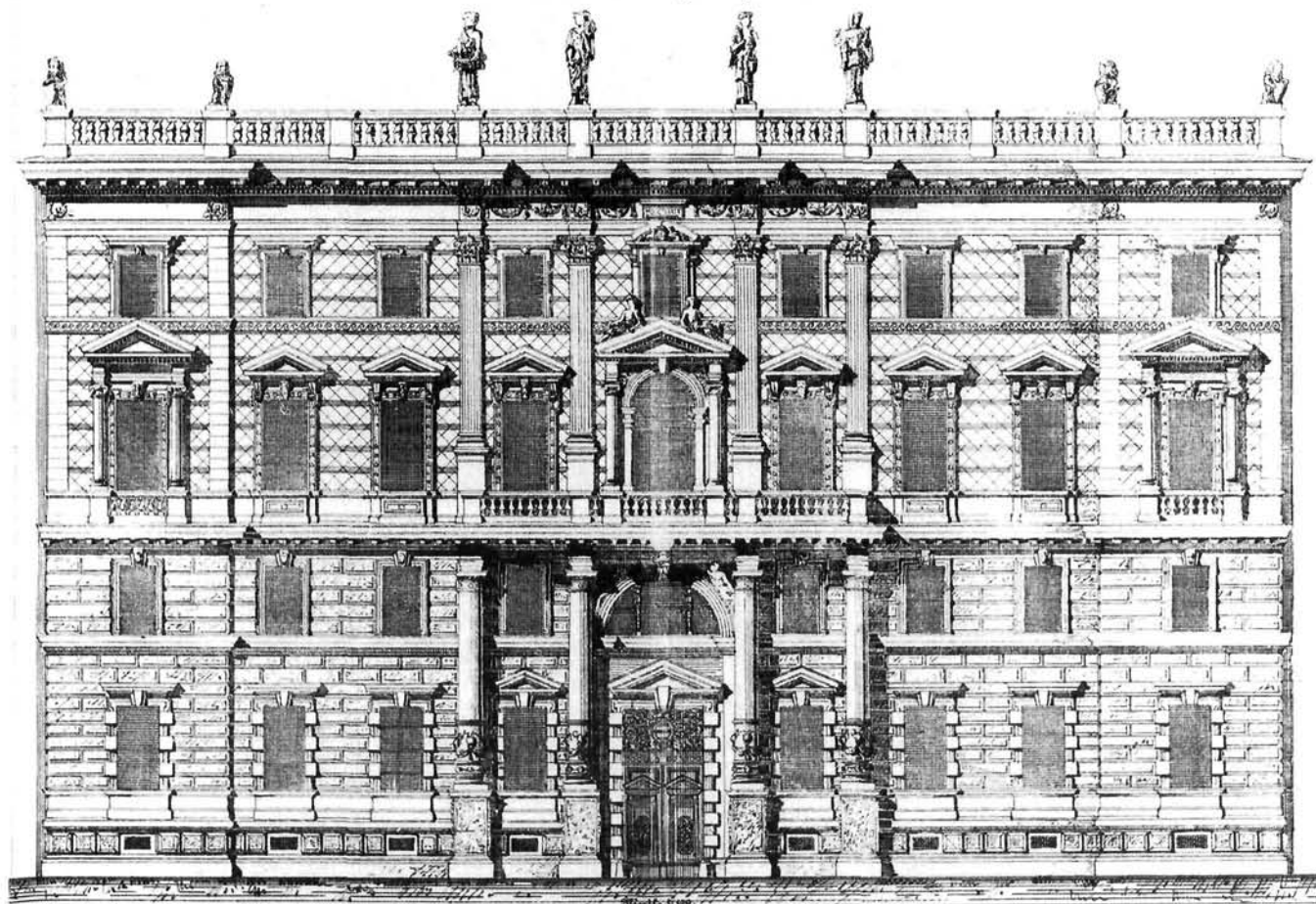

Sudbena palača prije 1880, iz rev. Zagreb, br. 12, 1936, str. 369
The Law Courts before 1880

Sudbena palača danas
Law Courts today

Kuća B^r. Drag. Vranyczanya.
na Zrinjskom trgu u Zagrebu.

Nacrt pročelja palače Dragutina Vranyczany-Dobrinovića, P. Kondrat, *Viesti kluba inžinira i arhitektah*, br. 1, 1880.
Plan of the facade for Baron D. Vranyczany-Dobrinović's mansion, F. Kondrat

oslanjao i taj prijedlog: projekt Ruperta Melkusa za jedinstvenu fasadu sjeverne strane Jelačićeva trga iz 1875. godine.⁹⁸

Izgradnja Trga pobudila je, osim općenito estetskih refleksija, i razmatranja pitanja stila koja se javljaju upravo 1877. godine u jeku gradnji. Ugled Friedricha Schmidta, umjetnika Strossmayerova povjerenja, bio je neosporno jamstvo ispravnosti izbora. Njegov je konačni projekt dočekan euforično. »Narodne novine« 7. lipnja 1877: »Osnova je prekrasna i ako se točno izvede, bit će akademička palača najljepša sgrada u našoj zemlji.« No palača suda, koje je gradnjom pa i projektiranjem upravljao Građevni odsjek vlade, potakla je nedoumice i zbog svoje drukčije namjene i zbog svog položaja – ne soliternog objekta, već kuće u nizu. Rasprave se dakako koncentriraju na pročelje. Umjesto izgubljenih (ili nepronadenih) nacrtu informacije o tom nude novine. Prema uvodniku »Narodnih novina« od 8. lipnja sam je građevni odsjek izradio četiri osnove, dvije po dvije imale su iste temeljne nacрте, »samo je u svake druga fasada (...) Fasade su nacrtane jedne u romanskom, druge u talijanskom renaissance-slogu. Posljednje bi bilo skuplje, što kod njih treba više zidarskog i klesarskog djela. Odbrala se međutim koja mu drago osnova, palača za pravosuđe poljepšat će Zrinjskov trg i opet jednom monumentalnom

sgradom.« »Vienac« od 23. lipnja 1877. to dopunjuje: »Prvotno bijahu dvie osnove za fasadu sudb. sgrade, jedna romanska od arhitekta Jacominija, a druga u slogu talijanske renesance od arhitekta Grahora mladjeg. Poznati bečki arhitekt Helmer u Beču (koj i za buduće narodno kazalište osnove priredjuje) razgledao je obe osnove, te je prihvatio potonju sa nekimi modifikacijama.«

Čini se da se specifična varijanta neorenesansnoga monumentalnog stila tada razvija za velike gradske palače ne samo snažnim utjecajem Schmidta nego i počecima djelovanja njegova učenika Janka J. Grahora, koji se upravo uključio u rad zajedničkog poduzeća svog oca Janka N. Grahora i Franje Kleina. Rijetke i rasute informacije što, nažalost, ne nalaze potvrde u projektima (koji su zagubljeni), dopuštaju pretpostavku o njegovoj intenzivnijoj ranoj djelatnosti u Zagrebu, tako da je vjerojatno na poticaj vladinog Građevnog odsjeka, ako ne i njegova predstojnika Augustina, izradio studiju velike palače narodnog muzeja u tom stilu, koju je držao tako vrijednom da ju je izložio na prvoj izložbi Društva umjetnosti ujesen 1879. godine;⁹⁹ da je na poziv toga istog odsjeka poduzeću Grahor i Klein izradio i onu verziju sudske palače koja je možda poslužila kao predložak za izvedbu; a sve to napokon poti-

Pročelje palače Buratti danas
Facade of Baron I. Buratti's mansion

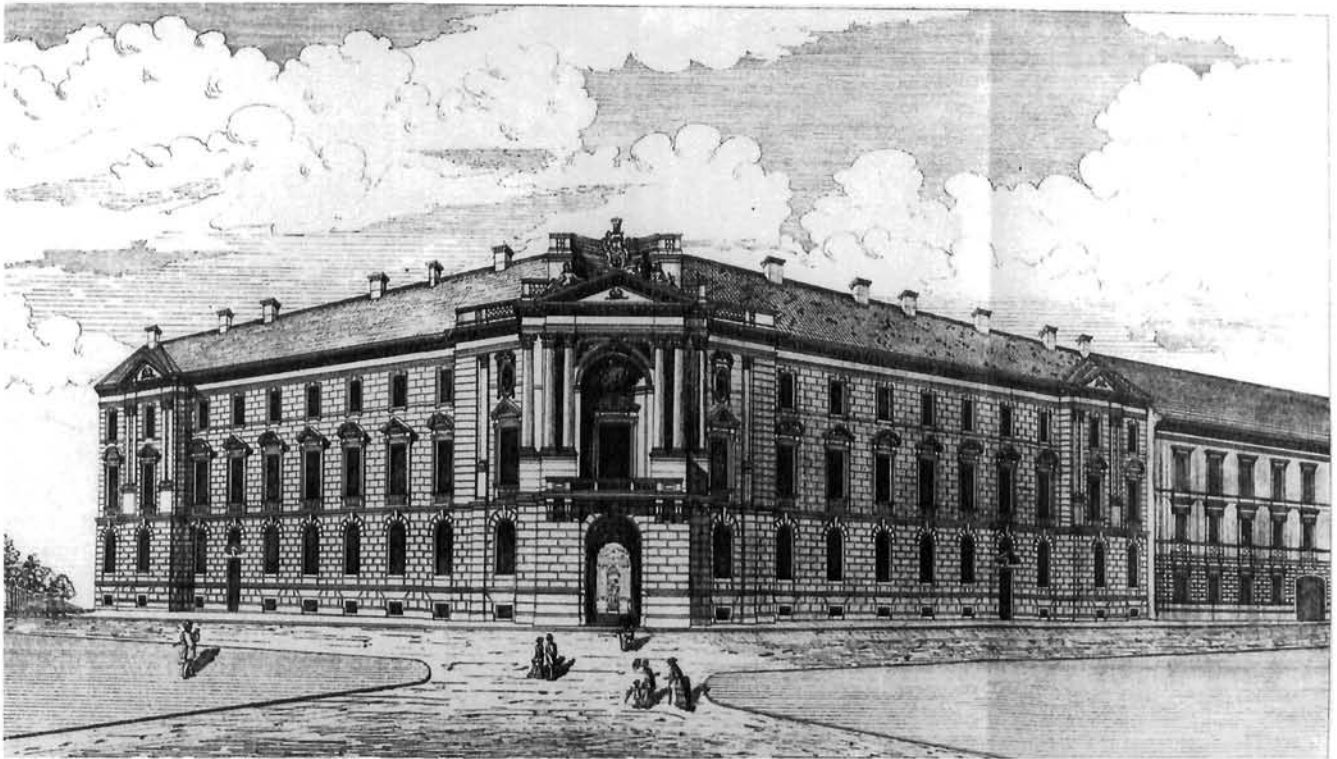
če pomisao da je sudjelovao i u konceptu palače Buratti, koja unosi neke inovacije u dotadašnji zajednički opus Grahora st. i Kleina.¹⁰⁰

Ako tek pojavom arhitekture Zrinjski trg stječe svoje jednoznačno stilsko i kulturno određenje, u njegovu estetskom dovršenju sudjeluje i skulptura. Poticaj za takvo obogaćenje perivoja, površine kojega do 1880. dobivaju i sve profinjeniju hortikulturnu interpretaciju,¹⁰¹ dala je »Matica hrvatska« prijedlogom u povodu tristote obljetnice smrti Julija Klovića, koja pada u godinu 1878, da se njegovo mramorno poprsje, a u idućih godina i drugih slavni ličnosti hrvatske povijesti: Andrije Medulića, Ivana Gundulića, Petra Preradovića, Nikole Jurišića, Rugjera Boškovića, postavi u perivoj. Ta svojstveno historicistička zamisao, što se veže uz čuveno klasicističko uređenje perivoja s kipovima na rimskom Monte Pincio i uz kulturni pojam panteon, nailazi na opću podršku.¹⁰² Izvedba skulpture pak veže se uz već potvrđen ugled i djelo kipara Ivana Rendića, koji nacrtu prilaže i prijedlog lokacije – za sada Klovićeva poprsja. Rasprava o lokaciji prihvaćenog spomenika,¹⁰³ u koju je stjecajem okolnosti uključen i Friedrich Schmidt, jer je u posjetu Zagrebu zbog gradnje Akademijine zgrade, iznosi potpunu viziju: poprsja duž staza perivoja u zaštiti polukruga gmlja i niskog drveća, u velikom polukrugu pred budućom

kućom Akademije kipovi najvećih povijesnih ličnosti. »Vie-nac« od 3. studenoga 1877. o Schmidtovu prijedlogu piše ovo: »Ova ideja vrlo mu se je dopala, te predloži, da se za svako poprsje podigne maleni bosket (šumica) u polukrugu, gdje bi kip stao kao u izdubku (Nische). Potaknu također, da bi se kipovi mogli postaviti na okolo galerijske palače u nasadu koj će ju okruživati.«

Realizacija je oskudnija. Zaključkom zastupstva od 10. rujna 1878. od Rendića se naručuje poprsje Andrije Medulića da bi se postavilo »uz poprsje Jul Klovića još tečajem ove jeseni; jer se obzirom na ukus mogu dva poprsja na Zrinjskom trgu laglje namjestiti nego samo jedno«. Uz taj pothvat, realiziran tek u proljeće 1879, vezan je vjerojatno i mali nacrt Ruperta Melkusa za smještaj dvaju poprsja: na zaobljenim uglovima južnih polja uz središnju aleju – nasuprot Akademiji.¹⁰⁴ Postupno, tokom iduća dva desetljeća, njima će se pridružiti ostale za koje će 1892. u jeku uređivanja perivoja biti oblikovan rondo uklanjanjem nekoliko platana.¹⁰⁵

Nikada međutim nije ostvaren naum što je, potječući još iz 1866. a sada uklopljen u ponovljenom obliku u cjelovitu zamisao oplemenjenja perivoja skulpturom visokoga simboličkog digniteta, zacijelo lebdio pred očima javnosti kao idealan vr-

Nacrt pročelja palače Ljudevita Vranyczanya, O. Hofer, *Viesti kluba inženira i arhitekta*, br. 4, 1885.
Plan of Baron Lj. Vranyczany's mansion, O. Hofer

hunac ovog prostora kulture, ljepote i društvenosti: velik spomenik samome Zrinjskom u sredini perivoja. »Kolosalan monument Zrinjskom« povezuje »Vienac« od 30. lipnja 1877. s prvom informacijom o ideji o poprskima, a taj se pak povezuje s idejom o »vodometu«, odbačenu kao prijedlogu u raspravi o budžetu za 1878. godinu.¹⁰⁶ Prigodom odstranjivanja starog zdenca sa Zrinjskog trga, pred »petrinjskom vojarnom«, »Narodne novine« podsjećaju 26. lipnja 1879: »Zrinjskom trgu bilo (bi) na velik ures, da se na njemu postavi vodomet pak makar i nebio tko zna kako veličanstven.« 12. srpnja 1879. iste novine obavještavaju kako je Rendić već dogotovio model spomenika Zrinjskom, pošto je vlada dopustila da se za nj sabiru dobrovoljni prilozima; može se razgledati u umjetnikovu ateljeu, bio bi »iz mramora uz vodomet«, stajao bi 40.000 forinti, a izveo bi se za tri godine. Opis¹⁰⁷ tog tipičnoga historicističkog projekta, iz istih novina od 18. kolovoza 1879, baca jasno svjetlo na cijeli taj zaboravljeni ambiciozni projekt oduhovljenja Zrinjskog trga, kojeg su ostvareni tek manji dijelovi.

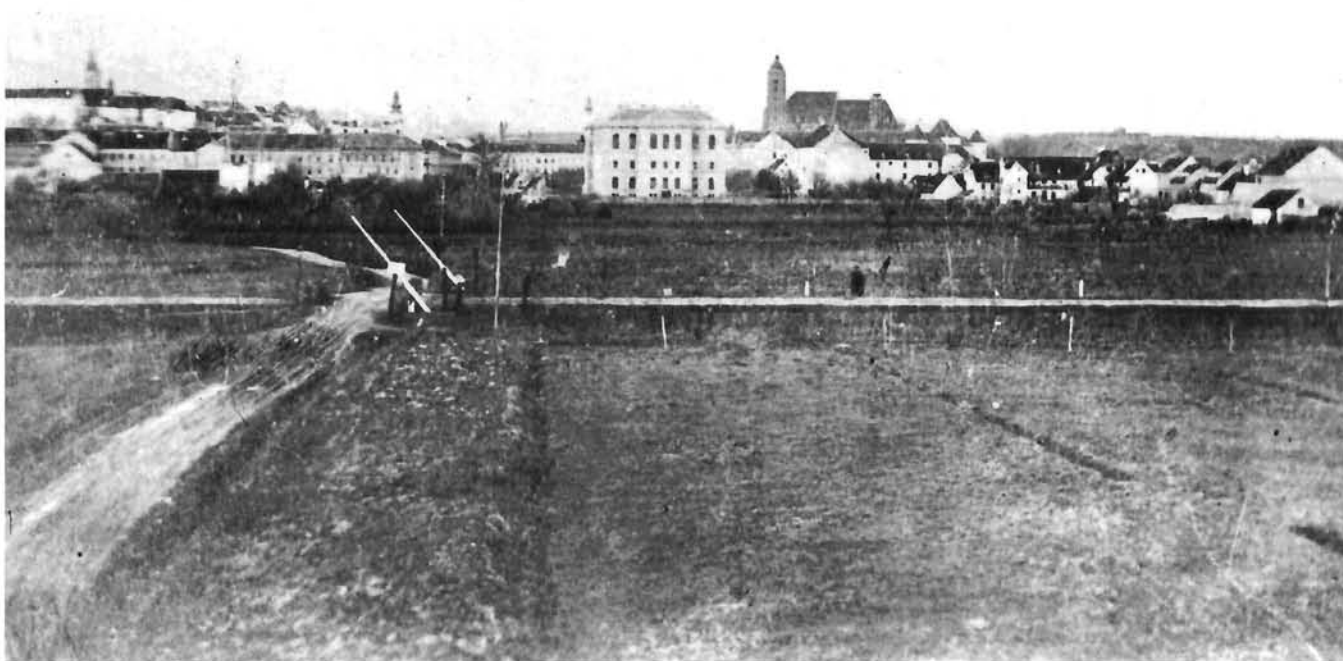
No i bez vodoskoka i grandioznog spomenika, tek s dva poprsja od zamišljenog kora velikana, Zrinjski trg je na pragu novog desetljeća dovršeno i dorečeno djelo, najcjelovitije svjedočanstvo odrješite »modernizacije iznutra«. Kasnije, stilski heterogene intervencije nisu bile kadre narušiti unutrašnju koherenciju te samosvojne prostorne tvorevine utemeljiteljske kulture u Zagrebu i najuspjelijeg trga u nizu što tvore današnju »potkovu«.

Nakon 1880. ona će se početi oblikovati trgovima južno od Zrinjskoga trga i Sajmišta (Trg maršala Tita) te duž pruge. »Tu iza akademičke palače otvorit će se nov predjel uz budući gradski perivoj, koji će se protezati do žakanjske željezne pruge«, najavljuju taj proces još nekoliko dana prije potresa 24.

listopada »Narodne novine«, a potom, tri mjeseca nakon potresa, 8. siječnja 1881. potvrđuju izvjesnost o tom naumu u bilješci o potresom zarušenom kazalištu: »Nekoji napredni članovi već su i na to pomislili, da se tamo dalje do žakanjske pruge, gdje će iza akademičke sgrade biti gradski perivoj, prokopa velika struga za permanentno trkalište ledeno, a u ljetu za regatu 'á la Venice'.«

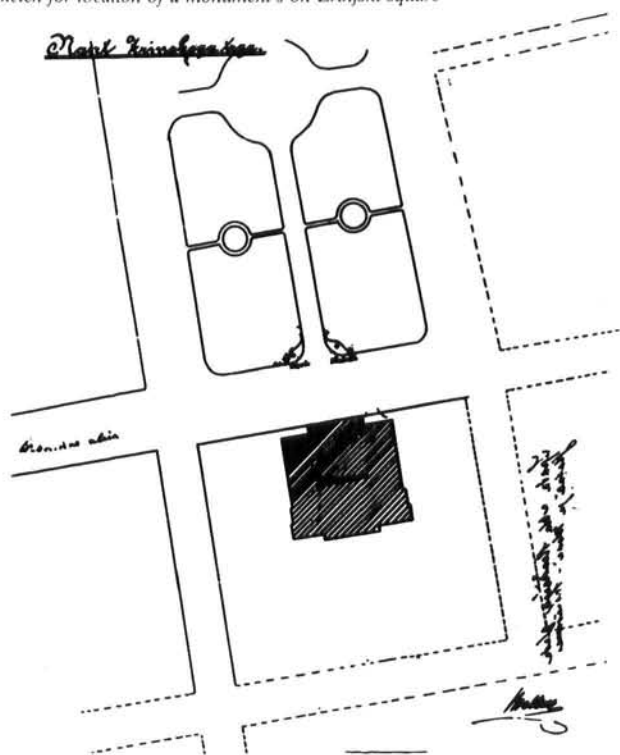
No tek 1882. godine zamisao produljenja Zrinjskog trga i sajmišta do prostora odavno projektiranog perivoja uz prugu formulirana je *prvi put službeno*, dakle u nekom dokumentu. Korrespondencija između Akademskog senata Sveučilišta, poglavarstva grada Zagreba i Odjela za unutrašnje poslove vlade, odnosno njezina Građevnog odsjeka, u ljetu i ujesen 1882. uoči otvorenja adaptirane zemaljske kuće kao novog sjedišta Sveučilišta (zgrada današnjeg Rektorata na Trgu maršala Tita), a u pogledu uređenja tog trga, ponajprije odstranjivanja sajmišta i njegove stetizacije, sadrži *potpunu* definiciju »potkove«:¹⁰⁸ »gradska općina kani produžiti javni perivoj u širini sadanjega sajmišta do žakanjske željeznice i uzduž ove spojiti sa šetalištem priredjenim u produženju Zrinjskoga trga takodjer do iste točke, pa tada odstupiti sveučilištu Franje Josipa I i u tom perivoju primjeren prostor za botanički vrt«. I još jednom,¹⁰⁹ u izvještaju o namjeri da se vrt zgrade budućeg sveučilišta uredi kao javno šetalište, gradsko poglavarstvo kaže da će nastojati da se to šetalište »u širini sadanjeg sajmišta kao javni perivoj produži do željeznice i uz ovu spoji s Zrinjskim trgom, koji će se takodjer produžiti do željeznice«.

To je »potkova«: neprekinut niz trgova-perivoja, svečani zeleni okvir središta Donjega Grada, opisan lapidarno i precizno 1882. na početku samoobnove grada, u jeku opće recepcije i potvrde kulture historicizma. Ta je ideja u duhu iskušana hi-

Pogled na palaču JAZU s juga, snimio H. Fickert, 1880, Fototeka MGZ
View of the JAZU building (Yugoslav Academy of Arts and Sciences) from the south

»Nacrt Zrinskoga trga«, skica za smještaj poprsja, R. Melkus, 1878, HAZ, rukopisna ostavština I. Ulčnika
Sketch for location of a monument's on Zrinjski square

storicističkog modela uokvirenja strogog središta grada reprezentativnim prostorima, a time i njegova snažnijeg vrijednosnog diferenciranja od ostalih dijelova, modela osobito iskušana u povijesnim gradovima srednje Evrope. Ona je posljedica i ishod procesa postupne i neagresivne revizije glavnoga prostornog razvojnog dokumenta Zagreba – regulatorne osnove iz 1865, napose njezina programa smještaja na određenim punktovima. Nosioce snažnoga kulturnog razvoja i modernizacije u razdoblju bana Ivana Mažuranića očito ne zadovoljavaju ponudene mogućnosti za smještaj novih kulturnih sadržaja i njihova doličnoga prostornog i umjetničkog predstavljanja, pa u nastojanju da potencijalno reprezentativne prostore – budućih trgova i prospekata – definiraju poštujući tlocrtnu artikulaciju grada što je predlaže osnova iz 1865. godine, iznose ideju stilizacije središta, naglašena u njoj s dva velika trga i perivojem duž južnog ruba. »Potkova« kao njegov prostran, kontinuiran okvir omogućuje široku disperziju javnih sadržaja, a time središtu grada jamči visoku razinu estetskog oblikovanja i dignitet društvenog prostora. Oni su nova, autentična potreba estetske kulture »utemeljiteljskog razdoblja« sedamdesetih godina u Zagrebu, koja se u drugoj polovici desetljeća i potvrdila realizacijom Zrinjskog trga. Trgovi, odnosno slijed trgova, uokolo središta grada postat će prostor samoogledanja, jedini idealan prostor Zagreba u kojem je grad iskazivao težnju boljem i najboljem nastojeći nadići stvarnost najvišom estetskom i arhitektonskom kvalitetom oblikovanja što ju je mogao doseći.

Panorama 19. stoljeća
Zrinjski square – 19th century panorama

Panorama 20. stoljeća
Zrinjski square – 20th century panorama

Kratice

HAZ Historijski arhiv u Zagrebu

Njegovi fondovi:
GPZ Gradsko poglavarstvo Zagreba
GO Građevni odsjek

SZ sjednice zastupstva grada Zagreba, zapisnici

(svi navodi iz zapisnika sjednica zastupstva potječu iz rukopisnih ili tiskanih zapisnika koji se čuvaju u Historijskom arhivu u Zagrebu)

AH Arhiv Hrvatske u Zagrebu

Njegovi fondovi:
NV Namjesničko vijeće
DK Dvorska kancelarija
ZV Zemaljska vlada
Odjeli vlade (ministarstva):
UO Unutrašnji odjel
BiN Odjel za bogoštovanje i nastavu

NSB Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu

JAZU Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

MGZ Muzej grada Zagreba

NN »Narodne novine«

Bilješke

1
Kulturno-historijski pojam »Gründerzeit«, »Gründerjahre«, razvijen u njemačkoj teoriji, čini se primjenjivim za doba opće modernizacije (ulaska u industrijsko i kapitalističko razdoblje), koje se u kulturi potvrđuje zasnivanjem temeljnih institucija, recepcijom historicizma, novim prostornim i urbanim mjerilom. Njegovi nosioci poniču u prvom redu iz obrazovanog sloja građana koji zasnivaju novu kulturu društvenosti i teže stvaranju njezinih prostornih i estetskih okvira.

2
MGZ, inv. br. 3165; L. DOBRONIĆ, *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb, 1983, str. 190 i sl.

3
Nav. dj. u bilj. 2, str. 342.

4
HAZ, *Prot. act. pol.* 1826, sign. 53, str. 346–347, br. 2256; str. 409, br. 2884.

5
Isto, str. 382, br. 2553.

6
Isto, str. 409, br. 2884.

7
Izd. MGZ, Zagreb, 1959. O izgradnji na tom području: F. BUNTAK, *Izgdled i razvitak središta Zagreba u dva barokna stoljeća* (Iz starog i novog Zagreba, V, Zagreb, 1974); isti autor, *Stanovnici Ilice, njihove kuće i zemljišta u prošlom stoljeću* (Iz starog i novog Zagreba, VI, Zagreb, 1984).

8
Valentin Gayzer, Gajeva 9; Bartol Felbinger, Trg Republike 15; Franjo Klobučarić, Petrinjska 1 i Trg Republike 14.

9
HAZ, *Act. pol.* 1827, br. 1414.

10
HAZ, *Act. pol.* 1830, br. 2652. Nalaz dokumenata u vezi s utemeljenjem sajmišta zahvaljujem kolegijalnoj pomoći arhivista Historijskog arhiva u Zagrebu Mate Grabara.

11
O »petrinjskoj vojarni«: I. ULČNIK, *Adolf pl. Mošinski od Zagreb-grada*, rev. Zagreb, 1–3, Zagreb, 1943.

12

»Garten Verkauf! Der dem Bindemeister Michael Eigel eigenthümliche, an den Viehmarkt der ganzen Breite nach, angrenzende Garten, wird abgetheilt auf 10 Hausgründe, am 26. Juny d.J. im Licitationswege stückweise, oder mehrere Gründe zusammen, unter billigen Bedingungen verkauft, wozu die Kauflustige höflichst eingeladen werden.«

13

Harmica je prekrštena u »Tèrg Jelačića bana« 1848.

14

D. HIRC, poglavlje *Posveta Zrinjskoga trga* neobjavljena rukopisa knjige »Stari Zagreb« (HAZ, rukopisna ostavština Dragutina Hirca); R. HORVAT, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb, 1942, str. 488; R. HORVAT, *Zrinski trg u Zagrebu*, Gradski vjesnik, br. 13 i 14, Zagreb, 1931; Gj. SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1941; I. ULČNIK, *Tèrg bana Zrinjskoga*, rev. Zagreb, 11 i 12, Zagreb, 1936.

15

HAZ, *Prot. fass.* 1846–1848, str. 270, Fassio 110. Pavao Hatz kupio je 16. 6. 1847. zemljište od dr. S. Mraovića. O gradnji kuće u HAZ nema više podataka. NN, 22. veljače 1883. u članku *Na Zrinjskom trgu*: »Prije trideset i pet godina sagrađena bje prizemna kuća na mjestu, gdje se danas ponosno diže palača baruna Drag. Vranicania. To bijaše početak gradnjah na blatnom marvinskom trgu.« O kući: I. ULČNIK, *Zagrebački podnačelnik Pavao Hatz*, rev. Zagreb, 4, 1938, str. 131. Kuća Pavla Hatza stajala je na mjestu palače u kojoj je danas Arheološki muzej, Zrinjski trg 19.

16

Stari broj 428 (L. DOBRONIĆ, *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, str. 90). O kući: I. MAROEVIĆ, *Graditeljska obitelj Grahor*, Zagreb, 1968, str. 103. Nacrt kuće HAZ, GPZ, GO, sign. 3020, Teslina 1.

17

Kuća je kupljena 1855.

18

HAZ, GPZ, opći spisi iz 1862, br. 5680/862. (proračun za gradsku općinu za 1863), Spis Namjesništva br. 14378/2239.

19

HAZ, GPZ, GO, sign. 50, Koncept obrazloženja osnove od 1. 1. 1865.

20

HAZ, GPZ, SZ iz 1863: 2. veljače 1863; 23. ožujka 1863.

21

HAZ, GPZ, SZ iz 1863: 23. veljače 1863.

22

HAZ, GPZ, SZ iz 1863: 19. siječnja 1863; 23. veljače 1863.

23

Izgradnju te ulice zahtijeva Dvorska kancelarija: AH, spisi iz 1862, kut. 43, br. 1205/371 i kut. 78; 1863, br. 1326/451, 1863. O njoj se raspravlja na SZ 16. srpnja 1863.

24

HAZ, GPZ, GO, kut. 50, Zapisnik komisije 13. prosinca 1861.

AH, spisi DK iz 1862, kut. 43, br. 1205/371, 1862.

HAZ, GPZ, SZ iz 1864: 26. veljače 1864; SZ, 15, 16, 17. rujna 1864.

25

HAZ, GPZ, SZ iz 1864: 20. srpnja 1864; 12. listopada 1864; 11. travnja 1864.

26

HAZ, GPZ, opći spisi iz 1862, br. 5680/1862. »Proračun gradske općine za godinu 1863«.

27

NN, 26. listopada 1861.

28

»Pozor«, br. 233, 24. kolovoza 1866.

29

HAZ, GPZ, opći spisi iz 1863, br. 5237. Uz tekst navedene odluke zapisano je: »Neka vidi g. mjernik Grahor da izvede nutrašnje zaključke.«

- 30
Održana od 18. kolovoza do 15. listopada 1864.
- 31
AH, spisi NV iz 1864, kut. 146, br. 10858/2468, 13. srpnja 1864.
- 32
SZ 4. kolovoza 1864.
- 33
SZ 15, 16, 17. rujna 1864.
- 34
AH, NV, kut. 146, br. 1134/260 (spis gr. pogl., br. 125/865).
- 35
Kriegsarchiv Beč, sign. CVII Agram; negativ u MGZ.
- 36
Nacrt MGZ, inv. br. 1878; NSB, Geografska zbirka X-H-J-24 (sadrži dio željezničke pruge).
- 37
Isto kao u bilj. 19.
- 38
Zgrada zemaljske bolnice, završena 1859. Rekapitulacija povijesti zgrade u AH, Spisi Sabora 1861, knj. 2, str. 278, Izvješće saborskog financijskog odbora u pogledu zemaljske bolnice nalazeće se u Zagrebu u Savskoj ulici. Crtež pročelja iz 1859: AH, Zbirka planova i mapa, br. 192 b. U toj zgradi je danas Rektorat Sveučilišta u Zagrebu.
- 39
AH, NV, kut. 146, br. 13147.
- 40
SZ, 27. listopada 1866.
- 41
17. prosinca 1866.
- 42
»Ove godine bili su otc i našega glavnoga grada namjerali urediti 'trg bana Zrinjskoga' i pokrajnje mu ulice. Ova je prvobitna namjera mudra bila. Jelačićev trg resi prekrasan spomenik, vrijedno bi bilo da se posve očisti, da se uklone mesnice, piljarice, kramari i sajmovne daščare. (...) Sve to bi se na Zrinjskov trg premjestiti moglo, a s toga se urediti mora, jer svietu se dakako neće gaziti blato do koljena. Bude li trg uredjen, udari-li promet na onu stranu, to će ljudi hoteći graditi zaista ondje dizati kuće, i za kratko bi liepe zgrade ovjenčale taj trg. To bi zaista čestito poljepšanje Zagreba bilo, kad čovjek vidi, da se grad prema Savi širi i naravski širiti ima.«
- 43
HAZ, GPZ, SZ iz 1867, 24. srpnja 1867. F. Ferković dobiva na licitaciji uredjenje »ulice vodeće od Jelačićeva do Zrinjskova trga, zatim jednog diela Zrinjskoga trga i Nikolićeve ulice, bolničke, duge kamenite i jezuitske ulice«. Na istoj sjednici nova ulica prozvana je Strossmayerovom. No već na sjednici 2. travnja i 6. svibnja 1869. dr. Mraović predlaže da se »u slavu novorodjene kraljevice okrsti ulica spajajuća Jelačićev i Zrinjski trg 'Marija Valerijskom ulicom'«.
- 44
SZ, 2. travnja i 6. svibnja 1868.
- 45
HAZ, GPZ, opći spisi iz 1869, br. 2495, br. 2815, br. 2824.
- 46
HAZ, GPZ, urudžbeni zapisnik od 1869, br. 4658, zapisnik političkog odbora, označen tekstem »u pogledu uredjenja Zrinjskoga trga« – danas više nije među spisima u HAZ. I. Ulčnik navodi taj zapisnik u prikazu »Tèrg bana Zrinjskoga« (bilj. 14) pod pogrešnim brojem 5658 i opširno ga prepričava. Po njemu, odbor je odlučio urediti ne samo taj trg nego donijeti i osnovu uredjenja cijelog Donjeg Grada i zatražiti od vlade dozvolu da eskpropriira zemljišta za nove ulice. Rupert Melkus, novi gradski mjernik, da je zatražio dva do tri mjeseca da izradi plan.
- 47
SZ 18, 22. i 25. veljače 1870.
- 48
Rupert Melkus izabran je za gradskog mjernika na sjednici zastupstva 2. i 3. studenoga 1869. i do svoje smrti 12. prosinca 1891. kao predstojnik Gradevnog ureda poglavarstva grada Zagreba intenzivno je sudjelovao u urbanom razvoju Zagreba.
- 49
Ubilježen u urudžbeni zapisnik gradskog poglavarstva 30. lipnja 1870. pod brojem 2972 uz napomenu »Rupert Melkus – uredjenje Zrinjskoga trga«.
- 50
SZ 4. kolovoza 1870; SZ 24. kolovoza 1870; SZ 3. i 13. ožujka 1871 (odluka da se sve daščare, osim sajamskih, protjeruju s Jelačićeva trga na Zrinjski); SZ 30. studenoga i 6. prosinca 1871. Melkus zahtijeva da se krčmarske daščare uklone sa Zrinjskog trga i smjeste između Preradovićeve i Ulice braće Kavurića (iza kuće graditelja J. Jambrišaka), gdje se privremeno održavaju stočni sajmovi dok se ne uredi novo sajmište (na Trgu maršala Tita).
- 51
SZ 2, 3, 10. i 18. listopada 1871.
- 52
SZ 3. i 13. ožujka 1871 (Trg maršala Tita).
- 53
NN, 7. ožujka 1872.
- 54
NN, 19. kolovoza 1872. Kraljevski sajam za blago.
- 55
NN, 23. veljače 1872. »Gradsko zastupstvo zaključilo je, dati oko trga, kao što je to u velikih gradovah, posaditi drvorede, pa su ovih danah već željeznicom stigli naručeni platani za šest nutarnjih drvoredah i okrugle akacije za dva skrajnja drvoreda. I u Beču se baš sada dogovaraju o tom, da jednakim drvećem zasade Ringstrasse.«
SZ, 8. lipnja 1872. predstavlja račun G. Rhô iz Udina za platane »dostavljene gradu za Zrinjski trg« za 261 forintu.
- 56
HAZ, GPZ, opći spisi iz 1872. Zapisnik gospodarskog odbora br. 6919 od 18. prosinca 1872.
- 57
HAZ, GPZ, urudžbeni zapisnik od 1873, br. 1729, 7. ožujka 1873. »Dr. Guido Siebeck, gradski vrtljar u Beču podnaša račun vrhu 100 for. za načinjeno razdjeljenje nasadih na Zrinjskom trgu.« Uz to bilješka »ispl. 15. 4. 1873.« (Ime Guido pogrešno je navedeno.)
- 58
Rudolph Siebeck, rod. u Leipzigu 1802. Učio hortikulturu u Altenburgu, kasnije studirao na Sveučilištu u Münchenu. Radio kao dvorski vrtljar kod kneza Paskiewitscha, generalnog guvernera ruske Poljske, potom u Beču kod baruna K.A. von Hügela (utemeljitelja Gartenbaugesellschafta). Od 1846. do 1857. gradski vrtljar u Leipzigu. Od 1857. upravitelj gradskih vrtova u Beču. U nepotpunom popisu radova (do 1877) navode se: gradski park, park pred gradskom vijećnicom i oko Zavjetne crkve u Beču; vrt Mirabelle u Salzburgu; gradska šuma (proširenje), Elizabetin trg i krunidbeni brežuljak u Budimpešti; gradski park u Zagrebu, u Budjevicama i Černovicu (Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Wien, 1877, sv. 34, str. 223).
- 59
HAZ, GPZ, opći spisi iz 1875, br. 2917/pol. 875.
- 60
Joseph STÜBBEN, *Der Städtebau*, Handbuch der Architektur IV, Darmstadt, 1890.
- 61
Isto, str. 157.
- 62
U feljtonu *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* (Hrvatsko kolo, 1905, str. 293) Kršnjavi piše o tom perivoju, koji je u urbanoj svijesti stekao i zadržao status najljepšeg reprezentativnog zelenog prostora: »Zrinjski trg uredjen je po uzoru trgova u štopskim mjestima

bivše vojne krajine. Ne bi se moglo reći da je to baš Bog zna kakova genijalna ideja, ali su ju možda baš zato kod gradskog gradjevnog ureda tako visoko cijenili.« Primjedba bi se možda mogla protumačiti njegovom nesklonošću prema Rupertu Melkusu ili neobavijestenošću o autoru parka, visokocijenjenom u Beču sedamdesetih godina.

63

SZ 13. veljače 1874. Melkus traži za upotpunjenje nasada 361 forintu i 70 novčića, što nije odobreno. SZ 11. ožujka 1874. Melkus ponavlja zahtjev i odobrava se svota od 349 forinti i 40 novčića.

64

NN, 18. lipnja 1873. »Na Zrinjskom trgu odredilo je grad. poglavarstvo za udobnost občinstvu postaviti naručene željezne klupe, za koje je poduhvatnik javio, da jih je već željeznici predao. Ujedno je gradsko poglavarstvo kavanaru Marxu dozvolilo i opredielilo mjesto na Zrinjskom trgu, da šetaocem prodaje soda-vodu, sladoled i druge slastice za vremena, dok na trgu bude svirala vojnička glasba.« No kako je Marx zatražio mjesto u sredini, zastupstvo ga je odbilo i na sjednici 19. kolovoza 1873. odlučilo da posebna komisija odredi mjesto. (Obzor, 21. kolovoza, 1873; NN, 21. kolovoza 1873.)

65

SZ 3. srpnja 1874. Kako nije postavljeno obećanih 26 klupa, nego samo 6, odlučuje se raspisati natječaj za privatno iznajmljivanje stolaca.

66

NN, 29. rujna 1874 (o SZ 24. rujna 1874).

67

NN, 8. studenoga 1877 (O poljepšanju Zagreba) »Zemljište pok. Hatz na Zrinjskom trgu, gdje je sad djevojačka škola, kupio je, kako se čuje, gosp. Ljudevit barun Vranyczany iz Karlovca za 32.000 forinti.«

68

»Viesti kluba inženira i arhitekta u Zagrebu«, br. 1, 1878/79.

69

SZ 30. lipnja 1870 (kada je predstavljena i osnova R. Melkusa za preuređenje Zrinjskoga trga u perivoj) određena je na zapadnoj strani Trga lokacija za središnju osnovnu školu. Ta zamisao izaziva veliku polemiku. Zaključkom zastupstva od 20. srpnja 1872. odlučeno je da se u međuvremenu kupljeno zemljište parcelira i proda na dražbi. Tu je barun Ljudevit Ožegović u toku 1874. izgradio trokatnu palaču (HAZ, GPZ, dosje kuće Zrinjski trg 17; stambena dozvola izdana je 28. lipnja 1875).

Među alternativama smještaja Sveučilišta u godinama uoči njegova otvorenja javlja se ideja da se monumentalna zgrada s botaničkim vrtom i kemijskim laboratorijem smjesti na Zrinjski trg (R. HORVAT, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb, 1942, str. 347). Ta se ideja novo javlja u nacrtu Jurja Augustina »Položajni nacrt novouređit se imajućeg gradskog prediela među Zrinjevim trgom, Petrinjskom, Bolničkom ulicom kr. ug. drž. željeznicom« iz 1877. sa zgradom Sveučilišta na jugozapadnom uglu i botaničkim vrtom s kemijskim laboratorijem na današnjem Strossmayerovu trgu (kojima je lokacija određena još 1876), JAZU, Kabinet za arhitekturu i urbanizam, planoteka.

Kuću obitelji Hatz (Zrinjski trg 19) grad unajmljuje odlukom zastupstva od 24. rujna 1875. i adaptira za žensku preparandiju, koja je ovdje ostala do 1877 (I. ULČNIK, *Zagrebački podnačelnik Pavao Hatz*, rev. Zagreb, 4, 1938, str. 132).

U »petrinjsku vojarnu« u toku 1877. grad predlaže smjestiti gimnaziju i realku (SZ 15. veljače 1877; SZ 22. lipnja 1877). U tekstu »Obrazloženje pregleda dugova, gradjevnih potreba, godišnjeg prihoda viška i nekretnih imovina glavnoga grada Zagreba«, »Obzor«, 18. svibnja 1878, u povodu javne rasprave o potrebi gradskog zajma od 2 milijuna forinti, navodi se naum da se u kasarnu smjeste realka i djevojačka škola. Smještaj realke i gimnazije u tu kuću predlaže 1878. i vladin odsječni savjetnik Mirko pl. Halper (AH, UO ZV, kut. 292, br. 4324/536/IV).

70

Trgovačko-obrtnička komora predlaže na Zrinjskom trgu gradnju »Parne kupelji«; »Obzor«, 30. srpnja 1874. i 3. rujna 1874; NN, 2. rujna 1874.

71

Arhiv JAZU, spisi iz 1875, br. 56 (JAZU uputila zahtjev za ustup gradilišta pošto joj je J.J. Strossmayer 25. ožujka 1875. odlučio povjeriti zbirku slika i pomoći gradnju galerije sa 40.000 forinti); br. 59 (spis gr. pogl., br. 5848/pol. 1875. od 2. travnja 1875 – o odluci da poseban odbor odabere mjesto za lokaciju). NN, 10. travnja 1875 (o sjednici zastupstva na kojoj je određeno mjesto na Griču).

72

Zapisnik sjednice s odlukom o darovanju lokacije na Griču nije ovjeren, jer je utvrđeno da pri glasanju nisu bile prisutne dvije trećine zastupnika. NN, 8. svibnja 1875.

73

»Vienac«, br. 4 od 22. siječnja 1876.

74

Arhiv JAZU, spisi iz 1875, br. 161, predstavka JAZU vladi da sudjeluje u izgradnji sa 25.000 forinti. »Obzor«, 22. veljače 1876.

75

HAZ, GPZ, SZ iz 1876. Zapisnik sjednice odbora ad hoc u svrhu predloženja gradilišta za gradnju galerije slika poklonjenih narodu po preuzv. g. biskupu J.J. Strossmayeru.

76

HAZ, GPZ, opći spisi iz 1876, br. 7391, 8259, 11633. Arhiv JAZU, spisi iz 1876, br. 117.

77

HAZ, GPZ, opći spisi iz 1876, br. 7391, 8259, 11633 (odgovor JAZU, br. 447 u spisu 7391).

78

Isto (kao bilj. 77).

79

AH, Zbirka građevnih planova i nacrti, A I 67.

80

Str. 228, »Studija mladog hrvatskog graditelja«.

81

Emerik pl. Halper-Sigetski, 1830–1896.

82

AH, ZV BiN 1896, kut. 221, br. 12762/1896 (spis br. 180 od 21. siječnja 1876).

83

Isto (spis br. 1300/876).

84

Isto (kao u bilj. 83).

85

NN, 19. kolovoza 1876. »Recimo, neka bi gradsko zastupstvo odlučilo odustati od svog zaključka, da Zrinjski trg gradnjom galerije slika nemilo nagri, pa sporazumno sa kr. zemaljskom vladom podignut na južnoj liniji ovoga šetališta sgradu, u kojoj bi se pored galerije slika dostojno smjestio i zemaljski muzej. Dok neima zakona o izvlastbi, bilo bi uzalud nastojati i o izvedenju ove liepe i praktične osnove.«

86

Arhiv JAZU, spisi o gradnji 1877, br. 241, 28. kolovoza 1877 (u tom dopisu vladi rekapituliran je cijeli tok gradnje). Odluku o sadržaju zgrade potakao je vladin naum, predstavljen u prijedlogu zemaljskog budžeta za 1877. godinu da se u dotadašnje sjedište Akademije, »Narodni dom« u Opatičkoj ulici, smjeste viši sudovi, a svotom stečenom prodajom kuće vladinom Odjelu za pravosuđe pomogne Akademiji da ubrza gradnju svoje kuće (NN, 30. listopada 1876. i 11. studenoga 1876). Bilo bi joj doznačeno 80.000 forinti »ali uz uvjet, da se u kući ustupi dovoljno mjesto za arheološki odjel zemaljskog narodnog muzeja« (NN, 30. listopada 1876. i 11. studenoga 1876).

87

HAZ, SZ iz 1876. 30. prosinca.

88

Arhiv JAZU, spisi 1877, br. 23.

89

SZ 17. siječnja 1877.

90

Dolazak Jurja Augustina u Zagreb na funkciju predstojnika Građevnog odsjeka Unutrašnjeg odjela zemaljske vlade »Obzor« od 24. i 25. veljače 1876. pozdravlja većim člancima. Navodi da je bio »duša svih ugarskih željezničkih podhvata«, da su njegovo djelo riječka luka i dva peštanska dunavska mosta. Od njegova se povratka mnogo očekuje ne samo za Zagreb nego ponajprije za unapređenje »komunikacija« cijele zemlje.

91

JAZU, Kabinet za urbanizam i arhitekturu, planoteka. Nacrtna je prva objavila O. MARUŠEVSKI u knjizi *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 1986, str. 204, obilježivši ga kao preteču ideje »školskog foruma« I. Kršnjavoga.

92

Arhiv JAZU, spisi 1877, br. 60.

93

NN, 10. travnja 1878; spis u Arhivu JAZU, spisi iz 1877.

94

AH, Zbirka građevnih planova i nacrti, A I 67.

95

Arhiv JAZU, spisi 1877, br. 23, br. 66; spisi o gradnji 1877, br. 157 (gr. pogl. br. 5303/pol. 877). Za gradnju grad je dao 40.000 forinti, koje je uzajmio od Prve hrvatske štedionice. Osim toga J.J. Strossmayer je dao 60.000, ostali darovatelji nešto više od 10.000, vlada 100.000, a Akademija je uzela zajam od 70.000. Troškovi su iznosili 240.000 forinti. Potres je teško oštetio zgradu, pa je pomoću vlade obnovljena do jeseni 1882. (O tome, R. HORVAT, *Akademijska palača u Zagrebu, Stari i novi Zagreb*, Zagreb, 1925, str. 217.)

96

Za palaču Ljudevita Vranyczanya nacrtali su radili Carl Hasenauer, a potom Otto Hofer (NN, 4. ožujka 1881; 31. ožujka 1881; 4. travnja 1881). N. MIKAC i A. LASZLO (*Zagreb, Arhitektonski vodič I, Donji grad, 19. i 20. stoljeće*, Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb, 1982) atribuiraju i palaču Dragutina Vranyczany-Dobrinovića (Zrinjski trg 19) Ottu Hoferu, koji je projektirao i treću palaču Vranyczany, naime Vlatka Vranyczanya (Berislavićeva 6).

97

NN, 6. rujna 1879.

98

AH, UO ZV, kut. 211, br. 3922.

99

I hrvatska umjetno-obrtna izložba održana je u prvom katu upravo dovršene palače Vranyczany (Zrinjski trg 19), a otvorena je 15. prosinca 1879.

100

I. Maroević navodi palaču Sudbenog stola (Zrinjski trg 4) u katalogu djela Janka J. Grahora, a kako se dokumenti nisu sačuvali, citira podatke G. Szabe (*Stari Zagreb*, Zagreb, 1941) da je fasadu projektirao gradački arhitekt Leuff, a palaču Grahor (*Graditeljska obitelj Grahor*, Zagreb, 1968, str. 109).

L. DOBRONIĆ (*Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih sti-*

S. Knežević: Mjesto Zrinjskog trga u genezi zgb. »zelene potkove«

lova, Zagreb, 1986, str. 82) spominje samo da su Grahor i Klein sudjelovali u konzorciju za izgradnju. Informacija »Vienca«, br. 25, 23. lipnja 1877. o projektu J. Grahora ml. za fasadu palače svjedoči da je sudjelovao u projektiranju i te zgrade. Palaču Buratti (Zrinjski trg 3) i I. MAROEVIĆ (*nav. dj.*, str. 123) i L. DOBRONIĆ (*nav. dj.*, str. 77) navode u katalogu zajedničkih djela Janka N. Grahora i F. Kleina. Ne spominju mogući udio Janka J. Grahora.

101

NN, 6. rujna 1879.

102

HAZ, GPZ, SZ iz 1877, 11. kolovoza 1877; »Vienac«, br. 26, 30. lipnja 1877; br. 29, 21. srpnja 1877; br. 34, 26. kolovoza 1877.

103

I. ULČNIK (*Tèrg bana Zrinjskoga*, bilj. 14) navodi spis br. 19.213/1878. sa zapisnikom komisije za lokaciju poprsja, koji danas ne postoji u HAZ. O raspravama u vezi s tim svjedoče međutim novinski zapisi.

104

Melkusov nacrt nađen je u rukopisnoj ostavštini I. Ulčnika, HAZ. Na poledini nacrtu bilješka: spada aktu Rendićevu glede statua za Klovia-Schiavona, Melkusovim rukopisom. Medulićevo poprsje bilo je otkriveno 8. a Kloviovevo 9. travnja 1879.

105

I. KRŠNJAVI (*Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*, iz mojih zapisaka, Hrvatsko kolo, 1905, str. 291): »Kad se je dogradila akademijaska palača, molio sam i nagovarao Mrazovića, neka dade posjeći stabla pred novom zgradom, jer se od platana ne vidi, a sve će se manj vidjeti, kad platane porastu. Pozvali su me pred nekakvi odbor gradskog zastupstva, gdje sam svoju ideju tumačio i preporučio. Pristali su na to, da se rondeau napravi, postavili pače kipove, ali stabla nisu htjeli posjeći. Tek kad je Amruš postao prvi put načelnik, dao je stabla posjeći.« Godine 1884. postavljeno je poprsje Krste Frankopana, 1886. Nikole Jurišića, 1911. Rugjera Boškovića, Ivana Kukuljevića i Ivana Mažuranića.

106

HAZ, GPZ, SZ iz 1877; Zapisnici Odbora za proračun grada Zagreba za 1877, 5. 2. 1877, čl. 9, stupac IIIb, 1.

107

»Spomenik, koji će doći u sredini Zrinjskoga trga biti će kako to zahtjeva položaj mjesta, okrugao, t.j. u obliku vodometa, na kojem će se uzdići. Spomenik prikazuje tvrđavu, na kojoj stoji junak da ju brani. Na piedestalu, koji ima na sve četiri strane kipove predstavljajuće starodrevnu ratnu opremu (Rüstung), uzdiže se osoba Nikole Zrinjskoga u odijelu i izrazu, kako se na slikah vidja. U desnici drži mač, ljevicom naslonio se na zastavu, a desnom nogom stao na stien od topa. Tako stoji kao uzor junačina, hrvatski Leonida. Izradba same osobe junaka čini nam se najboljom u celom djelu. Na prednjoj strani piedestala, koji imade oblik Jelačićeva spomenika, nalazi se slika, koja predstavlja čin obsjedanja tvrđave Sigeta, tu je naime Nikola Zrinjski na mostu pred tvrđavom, sjedeći na konju. Uz njega stoji vjerni mu drug Ala-pić. Spomenik okružen je vodovodom i ogradom.«

108

HAZ, GPZ, GO, sign. 72 (kut. 79), br. 28526/II, 1882.

109

Isto, br. 21610/882.

Summary

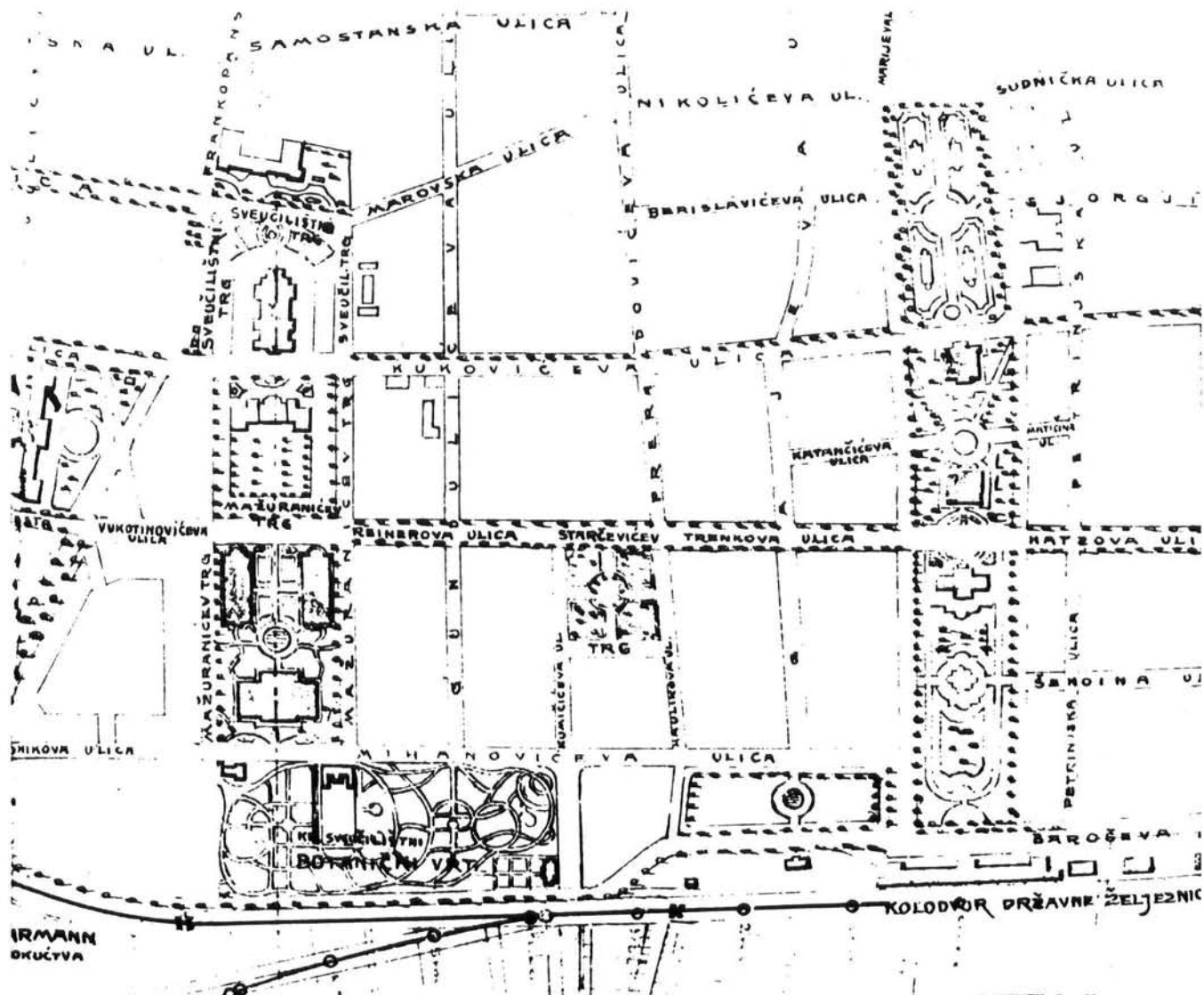
Snješka Knežević

The Place of Zrinjski trg in the Genesis of Zagreb's »Green Horseshoe«

The text 'The Place of Zrinjski trg in the Genesis of Zagreb's »Green Horseshoe', deals with the origin of a unified urban and architectural achievement of the culture of historicism in Zagreb: a series of impressive squares which encircle, like a horseshoe, the real center of present-day Zagreb. Drawn into the 1887 regulations, the »horseshoe« was ascribed to the famous Zagreb urban planner of the end of the 19th and beginning of the 20th century, Milan Lenuci, in the belief that he was the author of this regulatory study, i.e. of the »horseshoe«. However, the research upon which this study is based shows that the author of the »horseshoe« is not Lenuci, nor any of the other potential authors of the regulatory study, because the idea of the »horseshoe« had already been formulated for the first time in 1882. At that time not even the committee for the execution of the study had been formed. Moreover, research showed that the idea of a »horseshoe« was a work of culture of Zagreb's »Founding« period (Gründerzeit), i.e. in the seventies. It was the age of powerful modernization, which gave rise to some basic cultural institutions, and expressed itself in new spatial and urban measures and in the medium of historicism. New social needs, aesthetic demands and the economic potential of the bearers of this culture – which sprang from the educated and new echelons of citizens – encouraged the formation of a monumental social space in the city of their time, which was being formed in the Lower City. The idea of the »horseshoe« is in the spirit of an e-

stablished historicist model of framing the central part of the city with monumental space (squares, boulevards, avenues), which had been tried out especially in the historic cities of central Europe. It is the result of a process of gradual revision of the major spatial developmental document of Zagreb – the regulatory base, from 1865, and especially the program of siting of public events, which was determined by the principle of concentrating events at just a few points.

Those responsible for the powerful cultural development of the seventies were not satisfied with the opportunities for holding and presenting cultural events. Offered by the regulatory base from 1865. Respecting its ground plan of the city, they formulated the idea of a center emphasized along the base by Zagreb's large squares and a park along the south edge of the center, connecting into a continuous frame. The »horseshoe« thus enabled a wide dispersion of public events, and guaranteed the center a high level of aesthetic form and the dignity of social space. Social space of a high aesthetic level as the basis for a new cultural sociability was a new authentic need of the seventies. In the late seventies this need affirmed itself in the creation of Zrinjski trg. A stock fair until 1870, this large square had been turned into a park by 1874, and by the end of the seventies – through monumental architecture, horticultural work and spiritualization through sculpture – the square had become the most beautiful monumental space in Zagreb. It is the focus of the future »horseshoe« in its shape and character, a model for others to follow: both a paradigm and a climax. The text gives information on the establishment of the square in 1826, on its metamorphosis, on the role of many personalities, and gives many documents and ground plans which show that both the park and the idea of the »horseshoe« are a kind of collective achievement of both better and less well-known personalities of the 19th century.

»Potkova«, detalj iz »Regulatorne osnove grada Zagreba. Predjel između Savske i Miramarske ceste te između Koturaške ceste i Rijeke Save«, 1913.
 HAZ, GPZ, GO, sign. 58.
 Detail from the 1913 city plan showing the »Horseshoe«